

Я. М. СВЕТ

ДЖЕЙМС КУК

ЯКОВ МИХАЙЛОВИЧ СВЕТ ДЖЕЙМС КУК

Превод: Сергей Влахов

chitanka.info

Книгата е посветена на бележития английски мореплавател Джеймс Кук, човек с изключително интересна съдба. Син на ратай-надничар, след като преминава през сурова моряшка служба, става командир на три големи експедиции, при които биват открити неизвестни преди това земи. Особено интересни са откритията и пътешествията му в Южното полукълбо.

УВОДНИ ДУМИ

Преди двеста години в Америка и по морските пътища на Стария и Новия свят се води война между Англия и нейните въстанали северноамерикански колонии. Тези колонии се провъзгласяват за Съединени американски щати и се бият за свободата си в съюз с Франция. Американски и френски кораби потопяват и пленяват британските плавателни съдове, военни и търговски.

От тази практика обаче има едно единствено изключение. И САЩ, и Франция обявяват за неприкосновени корабите от третата експедиция на английския мореплавател Джеймс Кук. Във вземането на това решение участва и великият гражданин на млада Америка Бенджамин Франклин.

Случаят е безпрецедентен, но безпрецедентна е била и славата на Кук, мореплавателя, когото мнозина от съвременниците му сравняват с Колумб и Магелан. И сравнението е заслужено.

Син на ратай-надничар, човек, който според собствените му думи „беше преминал с труд и пот през всички видове морска служба“, Кук става известен на цял свят не само поради забележителните си открития.

Във века на просвещението, през епохата на енциклопедистите, той извършва преврат в географската наука, в която по инерция се запазват метафизичните концепции от далечното минало. Теоретиците на географията преди Кук особено настървено бранят чисто умозрителната хипотеза за равновесието на континенталните площи. Смятало се е, че на континентите в Северното полукълбо отговаря в Южното полукълбо също толкова голям масив от суша, несвързан с реално съществуващите тук континенти — Австралия, Южна Америка и южната част на Африка.

Хипотезата за равновесието на континенталните площи е опровергана от Кук с първите му две плавания.

Като избира в южните морета пътища непрокарани и непреминати, той доказва, че между екватора и Южната полярна

окръжност се простира единен океан, в който никъде не „плава“ митичният Южен континент, който по площ бил колкото цялата суша на Северното полукълбо.

Освен това, пръв в историята на корабоплаването Кук навлиза във водите на Антарктида, пръв открива източното крайбрежие на Австралия, пръв обогатява картата с двата острова на Нова Зеландия, пръв минава край целия западен бряг на Северна Америка.

Не вярва в авторитети, не сляпа сполука, а точни изчисления, стоманена воля и безгранична настойчивост позволяват на Кук да изтрие белите петна, които седем поколения европейски мореплаватели не са могли да заличат от картата на света.

Кук има огромни заслуги пред науката. Но когато преценяваме обективно дейността му, не бива да забравяме и ролята, която той изиграва в историята на британската колониална експанзия. По дирите на Кук в Австралия, Нова Зеландия и островите на Океания проникват войници и търговци, чиновници и мисионери.

Преди 200 години — през 1779 г. — Кук трагично загива на о. Хавай. Загива, без да е завършил третото си и последно плаване, загива, без да е приключил работата си върху материалите от своите експедиции.

За тъжната съдба на тези материали ще разкажем в последната глава, но тя ще бъде посветена не толкова на Джеймс Кук, колкото на изтъкнатия новозеландски историк и географ Джон Бигълхол (1901–1971 г.) — реставраторът на това, което ни остави великият мореплавател, и издател на дневниците от трите му пътешествия.

ТРУДНИ МЛАДИНИ. РАННА ЗРЕЛОСТ

Кливландската равнина в най-северната част на английското графство Йоркшър... Хълмове, долини, прашни пътища. Край пътищата — свъсени брястове с рошави върхари. Навред високи огради. Цялата крайнина е разчертана на квадрати, големи и малки. В големите — ниви на ескуайърите, богати кливландци от дребното дворянство. И къщите им — с дебели като на крепост зидове, с високи стръмни покриви.

В малките квадрати — имотите на йомени^[1], стопани със скромни приходи. С всяка измината година ескуайърите разширяват владенията си, като завладяват и изкупуват земите на съседите си бедняци, които или стават ратаи на своите потисници, или завинаги напускат родните места.

През 1715 или 1716 г. по тези места се засели дошлият от Шотландия сиромах-странник Джеймс Кук — баща и съименник на великия мореплавател. Не беше лек животът му на новото местожителство.

Налагаше му се постоянно да кръстосва из кливландските земи, да работи ту при един, ту при друг от ескуайърите. Ореше, сееше, прибираше зърното, пасеше добитъка. Ожени се. Не мина много време и ето го баща на осем деца, четири от които умират съвсем рано.

В селцето Мартън, което за десет години бе подслонило Джеймс Кук-баща, на 28 октомври 1728 г. се роди вторият му син. В книгата за ражданията, браковете и умираанията на Мартънската черква „Св. Кътбърт“ е записано: „Кръстен е синът на ратай-надничар, дадено му е името Джеймс“. Провървяло му беше на Джеймс младши в ранното детство — остана жив.

На около 6-годишна възраст изпращат момчето в имението Мартън Грейндж. То пасе кравите, пои конете и изпълнява различни поръки на господарите. Жената на собственика госпожа Уокър хареса съобразителното и пъргаво хлапе и го научи да чете и пише.

През 1736 г. семейството на Кук се пресели в близкото село Грейт Айтън. За пръв път от дълги години на Джеймс Кук старши му провървя — той стана управител в имението на ескуайъра Томас Скотови. Пък и голямото село Грейт Айтън, разположено в полите на местния „Еверест“ — високия хълм Роузбъри, беше къде по-привлекателно от затънтения Мартън.

В новото място няколко години Кук посещаваше училище. Учителят го запозна с клопките на английския правопис, с изкуството на писмото и наченките на аритметиката.

Учението вървеше на пресекулки — много време и сили отнемаше работата в конюшната и чифлика на сър Томас.

Запазени са някои сведения за поведението на Кук в грейтайтънското училище. Той не бил от буйните немирници, държал се много скромно и имал голям авторитет сред съучениците си.

Напълно възможно е чувството за собствено достойнство, способността му за здраво мислене и сдържаност Кук да си е изработил още в училище, когато съдбата му отрежда толкова несгоди.

Сдържаност... А може да е било затвореност? Ето какво пише за своя герой един от съвременните английски биографи на Кук: „Да опазиш от чужди очи личния си живот — за това се изисква немалко изкуство. Кук обаче успя“.^[2]

Дори в дневниците си (а Кук водеше дневник, докато „с пот и труд преминаваше през всички видове морска служба“ — двадесет и три години) той наистина не споменава изобщо нищо за своите лични работи, за жена си и децата. Не засяга често „личните“ теми и в писмата си, пък и пише твърде рядко.

Поради същата тази сдържаност не са ни известни и причините, поради които през 1745 г. Кук, още ненавършил седемнадесет години, напусна Грейт Айтън и се пресели в крайморското градче Стейтс.

Стейтс живее от риболов. Населен е с потомствени рибари. Крехките им корабчета браздят суровите води на Северно море, от пристанището на Стейтс кошове и бъчви с треска и херинги се изпращат за пазарищата на Йоркшър. Целият град мирише на риба, по всички стобори се сушат рибарски мрежи, във всеки двор кормят, солят, сушат риба.

Но Кук не стана рибар. Той отиде чирак в бакалницата на Уилям Сандерсън. Тук миришеше на сирене, зеле, рогозки. От сутрин до

вечер трябваше да се мъкнат денкове със стока, да се водят пазарлъци с купувачи, да се броят изтрити гологани. А морето беше съвсем близо. При силни щурмове вълните стигаха чак до прага на бакалницата и оставяха пред нея жълтокафяви водорасли.

В анализите на Стейтс пише: през 1812 г. по време на жестока буря морето помете сандерсъновия дюкян (сигурно по това време там е търгувал внукът на господин Уилям)...

Кой знае, може би през мижавите прозорчета на бакалницата младият чирак виждаше скалите на норвежките фиорди, изжулените от прибоя хебридски брегове, бели платна по оживените морски пътища.

Възможно е обаче не пламенна мечта, а хладна сметка да го е накарала да премине на морска служба. Той несъмнено знаеше, че тя е трудна и опасна, но все пак морето обещаваще по-добро бъдеще, отколкото бакалницата.

Така или иначе, в края на лятото през 1746 г., след като беше работил осемнадесет месеца при Сандерсън, Кук напусна Стейтс и отиде в Уитби, главното пристанище на Йоркшър.

В Йоркшърското графство, както и далеч извън пределите му била известна фирмата на братя Уокър — корабостроители и корабовладелци. Джон и Хенри Уокър принадлежали към сектата на строгите боговерци-квакери; но като давали дължимото на небесния владетел, те твърде успешно водели и земните си работи. Освен че строели кораби, братята доставяли по море въглища от съседните графства за Лондон, Ливърпул, Дъб-лин, както и в пристанищата на Холандия, Норвегия и Дания. Доставкаите носели добри печалби.

Братята Уокър подписаха с Кук договор — три години бившият чирак от бакалницата трябваше да работи по корабите на фирмата.

В средата на XVIII в. Уитби наброява десет хиляди жители и се смята за голям град. Разположен в устието на бързата река Екс, той е прочут с развалините на старинен манастир, многобройни корабостроителници и огромни магазини.

Гордост на корабостроителниците са корабите „кят“ — здрави и издръжливи „въглевози“, неугледни на пръв поглед, но притежаващи великолепни качества: не особено дълбоко газене, добра устойчивост и значителна товарместимост (при сравнително малки габарити те побират 300–600 т въглища).

Ще минат тридесет години и „въглевозите“ от Уитби ще се прославят из цял свят. С кораби тъкмо от този тип Кук извършва славните си плавания.

През 1746 г. „кятовете“ са известни само край бреговете на Северно море и Балтика.

По онова време с тях плават не мореплаватели около света, а скромни шкипери-въглепревозвачи.

Кук започна да учи морската наука на „кята“ „Фрильв“. Не беше лесно учението. Трябваше да мие палубата, заедно с другарите си по плаване да крепи и рифова ветрилата, да товари и разтоварва кораби. Трябваше да помага на кока и на кърмчията, а междувременно да овладява и азбуката на изкуството за управляване на кораб.

Изтощителни аврали^[3], „кучешки вахти“, пиперливи псувни на боцманите — всичко беше изпитал Кук в началото на морската си служба.

По всичко личеше, че „Фрильв“ се използваше не само като товарен, но и като учебен кораб. Екипажът му наброяваше деветнадесет души, от които десет юнги.

Почти през цялото време корабът се намираще в морето, а през късите престои в Уитби всички юнги работеха в корабостроителницата. През 1746–1748 г. братята Уокър бяха построили девет „кята“ и Кук имаше отличната възможност от собствен опит да опознае конструкцията на тези плавателни съдове.

Когато идваше в Уитби, Кук винаги живееше в къщата на Уокър. Джон Уокър, истинският глава на фирмата, бе покровител на Кук и великият мореплавател до края на своите дни се отнасяше с уважение и любов към него. Майчински грижи полагаше за младия квартирант и Мери Прауд, икономката на Уокър.

През 1748 г. Кук се прехвърли на малко по-голям кораб — „Тримата братя“. Една година по-късно изтече срокът на неговия договор и той, вече като пълноправен матрос, сключи с фирмата Уокър нов договор. Кук бързо се заизкачва по стъпалата на „въглевозната“ кариера. През 1752 г. той е вече помощник шкипер на кораба „Френдшип“, а през пролетта на 1755 г. братята Уокър му обещават при първа възможност да го направят шкипер.

Това предложение бе твърде съблазнително, но въпреки очакванията Кук, запазвайки отлични отношения с господарите си,

напусна фирмата Уокър и на 13 юни 1755 г. се записа старши матрос във военния флот.

Странно решение. В добрата стара Англия не случайно се смятало, че службата във флота е и от каторга по-лоша. Матросите били докарвани до пълно изтощение, за най-дребно провинение наказанието било безмилостен бой с пръчки. Храната във флота на негово величество била отвратителна; скорбутът, тифът, стомашните болести нанасяли на корабните екипажи много по-сериозни поражения, отколкото противниковите гюлета и куршуми. През време на цялата Седемгодишна война (1756–1763 г.) в боеве с французи и испанци загинали 1512 британски моряци, а за същия период различни болести отнели живота на не по-малко от петдесет хиляди души.

На кораба „Игъл“, където Кук започнал бойната си служба, през 1756 г. за пет месеца от неприятеля не пострадал нито един човек, а от болести умрели 27 и били изпратени в болници 130 моряци, като смъртта покосила и корабния лекар, а двамата му помощници легнали болни.

Британският флот трябвало да попълва тези липси в жива сила с всички възможни и невъзможни средства. Случвало се вербувачи да напиват попаднали в мрежите им заплеси, а след това мъртво пияни да ги отвеждат на борда.

Затова много били и дезертърите. През войната от 1776–1783 г. англичаните загубили в морски сражения 1243 души, а през същото време от корабите избягали 42 069 моряци — една трета от личния състав на флота!

Освен това с офицерско звание се удостоявали само „джентълмени“, т.е. лица от благороднически произход. Синове на ратаи могли да заемат само низшите офицерски длъжности, и то като извънредно рядко изключение.

През военно време наистина се налагало нарушаване на установената традиция, за да може да се попълва командният състав. От друга страна обаче, кой ще гарантира, че смъртоносният куршум или хищният скорбут ще пощадят плебея, претендиращ за овакантена офицерска длъжност?

През 1755 г. вече се води необявена война между Англия и Франция, макар че формално тя започва през май 1756 година. Кук, разбира се, отлично знаеше, че войната е започнала. Той никога не

вземаше прибързани решения и в този случай грижливо беше претеглил шансовете си за възможен успех. Шансове наистина имаше. Във флота на негово величество не бяха много на брой старшите матроси с такива качества, такъв опит и такова познаване на морското дело като на Джеймс Кук, бившия подшкипер на въглевозен кораб.

Корабът „Игъл“, който носеше шестдесет топа на борда си, бе причислен към флотилията, която блокираше атлантическите пристанища на Франция. По същество обаче това не беше блокада, а лов за отделни кораби, най-често търговски, които след залавянето се докарваха като плячка в Плимът или Портсмът.

Кук остана старши матрос само един месец. След това го произведоха помощник щурман, а след половин година той е назначен за боцман.

Това бяха подофицерски длъжности и засега нищо не предвещаваше главомайваща морска кариера.

През октомври 1755 г. за командир на „Игъл“ бе назначен Хю Палисър. Родом от Йоркшир, той бързо оцени способностите на своя земляк. По-късно той ще играе много важна роля в съдбата на Кук.

През 1756 г. към Палисър се обръща с писмо членът на парламента У. Осбалдстън от йоркшир-ския гр. Скарбъро. От свое име и от името на Джон Уокър той го моли да окаже съдействие на Кук за получаване на офицерско звание.

Палисър, син на пехотен капитан, по онова време бил само един от командирите на многокорабния британски флот. Той нямал влиянието, необходимо за да изпълни молбата на йоркширския парламентарист, но уверил Осбалдстън, че ще направи всичко възможно, за да може Кук да получи „полуофицерското“ звание щурман.

Бяха предприети съответните стъпки и на Кук бе позволено да се яви на изпит за щурманско звание. На 29 юни той блестящо си взе изпита и на другия ден бе назначен за щурман на малкия кораб „Солби“, а през октомври 1757 г. бе преведен на шестдесеттоповната фрегата „Пемброк“.

Щурманите нямали офицерски права, но изпълнявали офицерски задължения. Те отговаряли за цялата навигационна служба. Те определяли курса на кораба, те водели кораба към целта. По начало в

изкуството на корабоводене те превъзхождали капитаните от флотата на негово величество.

През следващата 1758 г. англичаните започват успешни операции в Канада, която от началото на XVII в. принадлежи на Франция. Планът на кампанията е разработен с участието на младия и надарен генерал Джеймс Улф.

Към вътрешността на Канада води удобен воден път — широката р. Сейнт Лорънс (Свети Лавренти), която се влива в едноименния залив. Ако англичаните успеят да превземат крепостта Луисбург, разположена в устието на този залив, а след това се придвижат нагоре по течението на реката и овладеят столицата на Канада Квебек, кампанията ще бъде спечелена. Без Квебек французите не биха могли да задържат селищата по горното течение на р. Сейнт Лорънс.

През май 1758 г. голяма британска флотилия, в състава на която е и „Пемброк“, навлиза в канадски води. В обсадата на Луисбург вземат участие 157 кораба. В края на юли 1758 г. градът е превзет.

Но разстоянието от Луисбург до Квебек е 600 мили. Трудни мили — пък англичаните не познават дълбоките води и плитчините на „френската“ река.

През цялата зима на 1758/59 г. в Халифакс, където бе закотвен „Пемброк“, Кук заедно с геодезиста С. Холанд проучваше френските трофейни карти.^[4]

На края Кук и Холанд „през чужди очи“ съставиха картата на р. Сейнт Лорънс. Но не бяха сигурни за точността ѝ. И в началото на лятото 1759 г. заедно с няколко щурмана те извършиха истински подвиг. Под огъня на френските оръдия те проучиха най-трудния участък на реката непосредствено под Квебек — прохода, който французите наричаха Траверс, а англичаните — Траверс. Тук реката е широка, но крие опасни плитчини и подводни скали. Тесният фарватер минава между два острова близо до южния бряг. Французите бяха махнали всички бакени. С риск за живота Кук и съратниците му поставиха нови вехи и направиха измервания по дължината на опасния проход. Налагаше се вежите да бъдат поставяни не веднъж и не дважд — французите редовно ги унищожаваша, но в края на краищата Траверс бе проучен и нанесен на карта.

Без ничия помощ... Самоук, в трудни плавания и при случайни престои, от зори до зори Кук изучава основите на астрономията и

геодезията, тригонометрията и алгебрата. Той буквално наизуст познава трудовете на своите предшественици — мореплавателите от XVI и XVII век. Той много чете и се интересува не само от специална литература. Той не владее езици, но лесно се оправя с френските лoции и с трудовете на френските пътешественици.

И, което е най-важното, той има ясен критичен ум и способността трезво да преценява мненията на автори, чиито книги му се случва да чете.

През юни 1759 г. 22 бойни и 119 транспортни кораби форсираха прохода. Не беше загубен нито един съд; всички благополучно се доближиха до Квебек и командуваният десантните части генерал Джеймс Улф повиква Кук, за да изслуша съветите му за разполагане на корабите на подстъпите към канадската столица.

През септември 1759 г. Квебек се предаде на англичаните. При щурма на града загина генерал Улф. С падането на столицата англичаните фактически спечелиха войната в Канада. Веднага след превземането на Квебек Кук беше преведен на седемдесеттоповния кораб „Нортъмбърланд“, командуван от лорд Александър Колвин.

В мирна обстановка (цяла Канада е овладяна от англичаните през 1760 г.) Кук картографира бреговете на Нова Шотландия и островите Кейп Бретън и Нюфъндлънд.

Както вече видяхме, на няколко пъти Кук взема бързи, неочаквани и смел решения. А през 1762 г. той „надмина себе си“. През есента на същата година „Нортъмбърланд“ за кратко време се върна в Англия и шест седмици след като корабът пусна котва в британски води, неговият щурман се венча с девицата Елизабет Бетс. Годеницата беше на 20 години, родом от едно село в графство Есекс. Как и кога се е запознал с нея Кук, остава неясно. Възможно е за пръв път да я е срещнал в дома на чичо ѝ, чиновник от морската митница, но може да я е познавал и преди службата си в Канада.

Много е имала да тегли жената на великия мореплавател. От шестнадесетте години съпружески живот Кук прекарва със семейството си три или четири години. От шестте деца, които му ражда Елизабет, три умират още в детската си възраст, а трите — в юношеската. Самата тя остава вдовица на 38 години, като надживява мъжа си с 56 години.

Младоженците се разделиха скоро след сватбата. През май 1763 г. Кук вече пристигна в Нюфъндлънд заедно с губернатора на този остров Томас Грейвс. Седемгодишната война по това време е вече завършила и през февруари 1763 г. е подписан Парижкия мир, изключително изгоден за Англия.

В Северна Америка владенията на Англия се увеличават двойно и в Лондон решават бързо да картографират бреговете, заливите, големи и малки, и островите на новите земи.

По това време Кук се смята за един от най-опитните картографи в британската флота и губернаторът Грейвс му възлага да картографира нюфъндлъндските брегове.

През лятото на 1763 г. Кук блестящо се справи и с една твърде поверителна задача. Съгласно Парижкия договор Англия милостиво обещава да върне на Франция две островчета близо до Нюфъндлънд — Сен Пиер и Микелон. И ето че преди пристигането на французите Кук за много кратък срок успя да изработи картите на тези острови.

През 1764 г. Грейвс бива сменен от поста губернатор на Нюфъндлънд от Палисър. Новият губернатор предостави на Кук седемдесеттонната шхуна „Гренвил“, която стана плаващ щаб на малката снимачна група на Кук.

1763, 1764, 1765, 1766, 1767 година... Години на зрелост...

Нюфъндлънд, източният бряг на Лабрадор... Голи скали, тесни като процепа фиорди, нарязани брегове на заливи, тесни протоци. Мъгли, ситни дъждове, зимни виелици, студени северни ветрове. Брегове, брегове, брегове, хиляди мили брегове, драконови зъби на рифове, предателски подводни скали, плитчини, водовъртежи. На сушата — блата, непроходими гори, белоглави върхове.

Пеленги към височината Хикс, пеленги към островчето Игрек, компаси, планшети, бусоли, секстанти, безкрайни мили трасета, цифри без брой и без чет.

И така ден след ден в продължение на пет години.

Равносметката — десетки карти. Равносметката — първото в тези места астрономично определяне на географска дължина.^[5]

На „Гренвил“ окончателно се формира характерът на неуморния, настойчив и издръжлив щурман от една незначителна топографска служба.

През пролетта на 1768 г. в живота на Кук станаха невероятни събития.

Лейтенант Кук, да, лейтенант — на 40-годишна възраст той най-сетне получи този чин — е назначен за командир на голяма експедиция, която заминава за южните морета.

Официалната цел на експедицията е астрономическа — ще се наблюдава преминаването на Венера пред слънчевия диск. Неофициалната — напълно земна и напълно поверителна — трябва да се открие и въведе във владение на британската корона огромният и неуловим Южен континент.

За какво е това търсене? Защо задачата е възложена тъкмо на Кук.

Отговор на тези въпроси дава предисторията на първата му околосветска експедиция.

[1] Йомен — дребен земеделец. ↑

[2] Е. Маклин. Капитан Кук. М., 1976, с. 6. ↑

[3] Морските термини са пояснени в речника (в края на книгата).

↑

[4] И се учеше сам. Лейтенант Дж. Кинг, участник в последното плаване на Кук, пише: „От него често чувах, че през онази сурова зима той за пръв път успял да се пребори с целия Евклид и без ничия помощ, като се осланял само на себе си, и с малкото книги, с които разполагал, той учел математика и астрономия“. ↑

[5] През август 1766 г. Кук беше наблюдавал на островчето Бургео, разположено до югозападния бряг на Нюфъндлърд, слънчево затъмнение и по данните на това затъмнение определи точната географска дължина на Нюфъндлърд. Съобщение за наблюденията на Бургео бива отпечатано в списанието „Philosophical transactions of the Royal Society“ от 1767 г. ↑

TERRA AUSTRALIS INCOGNITA (НЕПОЗНАТАТА ЮЖНА ЗЕМЯ)

Тя, тази огромна Южна земя, се появява върху картите на древните географи. До люлката на тази примамлива легенда стоят Клавдий Птолемей, Помпоний Мела, Макробий — великите авторитети на античността. Но нито древните мореплаватели, нито техните последователи през Ранното средновековие имат възможността да проверят съществуването ѝ.

Едва през втората половина на XV в. в моретата на Южното полукълбо проникват португалци. Бартоломеу Диаш пръв минава покрай нос Добра Надежда. По неговите дири Вашку да Гама трасира морския път от Европа за Индия.

През 1513 г. испанецът Балбоа прекосява Панамския провлак и открива „Южното море“ — Тихия океан.

Осем години по-късно Магелан, португалец на испанска служба, преплава Тихия океан. Маршрутът му е следният: като излиза от протока, наречен по-късно с неговото име, той се насочва право на север и продължава така до 26-ия или 25-ия градус ю.ш., след което се отклонява на северозапад.

Този маршрут е и най-сполучливият. Отначало Магелан плава по Хумболтовото течение, което се движи от студения юг по посока на топлия север покрай чилийските и перуанските брегове, след това прекосява Тихия океан в ивицата на попътните югоизточни пасати и източните течения.

Днес морските лайнери, които пътуват от изток на запад, могат да пресекат океана на ширината на Магелановия проток. Но в епохата на платноходите възможността за такъв преход е малка. В 50 и 40° ширина на Южното полукълбо духат постоянни западни ветрове и дори най-облагодетелствувани от съдбата капитани на кораби с платна рядко успяват да се преборят с тях.

Ето защо мореплавателите преди Кук при плаването си на запад, било от Магелановия проток (и най-южната точка на Южна Америка

— нос Хорн, открит през 1616 г.) или от бреговете на Перу, всички до един пресичат Тихия океан през южните тропични ширини.

От само себе си разбира, че по такъв начин Тихият океан южно от Южния тропик остава като обширно бяло петно. Също така неизследвани са и южните части на Атлантическия и Индийския океан.

Междувременно в съзнанието на географите и картографите от XVI-XVII в. здраво е заседнала античната концепция за великата Южна земя.

Тази земя е нанасяна върху картите на света, като за нейни крайни точки са вземани острови на тропиците и субтропиците. През 1606 г. испанският мореплавател Кирос открива в западната, тропичната част на Тихия океан благодатна суша; взема я за част от големия Южен континент и му дава името Южна земя на светия дух (Tierra Austral del Espiritu santo). В действителност това е бил малък остров от архипелага Нови Хебриди.

През същата 1606 г. холандецът Анзон и участникът в експедицията на Кирос — испанецът Торес, откриват най-северната точка на австралийския п-в Йорк. През първата половина на XVII в. холандци откриват северния, западния и част от южния бряг на Австралия (по онова време и по-късно, до началото на XIX в., петият континент носи името Нова Холандия).

Най-напред тази голяма суша е обявена за част от Южната земя, но през 1642–1643 г. холандецът Тасман, като проплава околоръст Нова Холандия, доказва, че тя е отделен, самостоятелен континент. Тасман не забелязва източните брегове на този континент, тъй като се движи твърде далеч от тях, но затова пък открива брегове на Нова Зеландия, която много географи вземат за част от Южния материк.

През XVIII в. хипотезата за Южната земя добива строго научна обосновка. Нейни привърженици стават някои изтъкнати европейски учени, чийто авторитет не оставя място за съмнения у организаторите на експедиции в южната половина на земното кълбо.

Известният френски математик и астроном Пиер Луи Мопертюй създава теория за равновесието на континенталните площи. Той твърди, че площта на континентите в Северното и в Южното полукукло трябва да е еднаква. А тъй като разположените южно от еkvатора части на Южна Америка и Африка по никой начин не могат да се сравнят с огромните континентални площи на Северното

полукълбо, според Мопертюй, „недостигът от площ“ напълно се компенсира от исполинския Южен континент.

Запален привърженик на теорията за Южната земя е и английският хидрограф Александър Далримпъл.

Южният континент на Далримпъл е твърде обширен. „Този континент — пише той — превъзхожда по големина цялата цивилизована част на Азия от Турция до източния край на Китай.“ Той свръхточно определя, че дължината на континента била равна на 4596 географски или 5323 статутни мили, т.е. 8516 километра. Далримпъл заселва своя Южен континент с петдесет милиона жители!

Родената в тихи кабинети хипотеза за големия Южен континент в средата на XVIII в. неочаквано добива значителна популярност и започва да играе роля във външната политика на двете велики държави Англия и Франция.

Крале, министри, адмиралите в двете държави хващат вяра на умозрителните теории на Мопертюй, Далримпъл и техните съмишленици.

Борбата за неоткрития континент започва след Седемгодишната война. В тази война Англия има значителни придобивки. Тя изтиква Франция от Индия, отнема от вечната си съперничка Канада и се закрепва по всички морски пътища на земното кълбо.

Англия има нужда от нови пазари и нови колонии, но пътят ѝ към по-нататъшното заграбване е преграден от Франция. „Франция — казал Шоазел, първият министър на Луи XV — не ще пожали сили да се закрепят в които и да било морета, където подобни опити предприемат англичаните... Франция не ще допусне основаването на английски колонии в която и да било част на света.“

„... в която и да било част на света“. А нима Южният континент не е такава нова част на света, континент, който съгласно твърдението на най-авторитетни учени е по площ многократно по-голям от Индия и Канада, а по население, ако се вярва на Далримпъл, по-многолюден от Англия и Франция, взети заедно?^[1]

И ето че през 1764 г. започва безкръвната англо-френска война в южните морета.

През тази година в Англия се организира околосветската експедиция на комодора Джон Байрон, дядо на великия поет. Байрон

не открива нищо в южните морета, но той стремително преминава по пътя на Магелан и хвърля в тревога Версай и двора на Луи XV.

Веднага след връщането на Байрон в южните морета бива изпратена нова експедиция от два кораба под командата на Самюъл Уолис и Филип Картерет. Корабите тръгват през 1766 година. След като минават през Магелановия проток, те се разделят. Уолис подминава архипелага Туамоту, посетен за пръв път от Кирос, а след това открива „бисера на Океания“ — о. Таити. През юли 1767 г. той го напуска и минава между островите Тонга и Самоа, вече открити преди това от европейците, и през Батавия (Джакарта) и Кейптаун се връща в Англия, където пристига на 20 май 1768 година.

В Тихия океан Картерет плава малко по на юг от предшествениците си. Той не успява да направи големи открития и се връща приблизително по същия път, само че една година по-късно.

На старта на новите плавания Франция по-изостава от Англия, но затова пък французите по-добре се подготвят за тях.

През 1766 г. от френското пристанище Сен Ма-ло започва околосветското плаване на Луи Антоан Бугенвил. Математик, юрист, мореплавател, той се отличава с голямо мъжество, трезв ум и способност за безпристрастни наблюдения. Предстои му да реши загадката на тайнствената Южна Земя на светия дух, открита едно време от Кирос. Той пристига в Таити девет месеца след Уолис, а през май 1768 г. открива „Земята на светия дух“. Открива я и с горчиво разочарование установява, че това е само малко островче от доста голям архипелаг. На това съзвездие от острови (Бугенвил обикаля само северната му част) бе дадено името Големи Киклади. След това през Батавия и Кейптаун той се връща във Франция през март 1768 година.

Бугенвил също използва Магелановия маршрут, общо взето без да се отклонява от него към юг, но към края на пътуването стига до смели изводи. „Географията — пише той — е наука на фактите. Духът на системата, който не излиза вън от стените на кабинета, не може да даде нищо, без да изпадне в най-груби грешки...“ „Аз — продължава той — съм пътешественик и моряк и следователно съм лъжец и слабоумен в очите на мързеливите и надменни автори, които в тишината на своите кабинети философствуват до умопобъркване за Земята и нейните жители, като се мъчат упорито да подчинят природата на хрумванията на въображението си.“

Справедливо мнение, но, за жалост, засега все още недоказано — та нали Бугенвил не навлиза в 30 и 40° ю.ш. на Тихия океан.

Да направим малка равносметка. Първо, до 1768 г. всички експедиции, минали през Магелановия проток или заобиколили нос Хорн, са пресичали Тихия океан в тясната ивица на югоизточните пасати между 3 и 25° ю.ш. Второ, предимно по тази причина в географската наука се задържала концепцията за непознатата Южна земя, която била заемала огромна площ в Южното полукълбо. Трето, след плаванията на Байрон, Уолис — Картерет и Бугенвил въпросът за тази Южна земя остава открит.

През 1768 г. в Англия знаят, че Бугенвил е отплавал за Южното море. Знаят също, че той е надарен и упорит човек. В началото на годината Уолис още не се е върнал. Следователно, си казват в Адмиралтейството и в Кралското дружество, трябва час по-скоро да се организира нова експедиция и да се изпреварят французите в търсенето на Южния континент.

Тогава именно си спомнят за планетата Венера.

Не се случва често Венера да преминава пред слънчевия диск. През последните триста години това явление е наблюдавано само пет пъти — през 1639, 1761, 1769, 1874 и 1882 г., а следващият път ще стане през 2004 година.

За пръв път това астрономическо събитие е описано през 1639 г. от англичанина Дж. Хорок, През следващите години астрономите винаги с нетърпение очакват съответния „сеанс“. Данните от наблюденията на Венера, прекосяваща слънчевия диск, позволяват точно да се определи разстоянието от Земята до Слънцето. А през 1761 г. М.В.Ломоносов открива атмосферната обвивка на Венера.

На 3 юни 1769 г. преминаването на Венера можело да се наблюдава от Северната полярна окръжност и в тропичните ширини на Южното полукълбо.

Уместно е, перифразирайки Волтер, да кажем, че ако Венера я нямало, трябвало да бъде измислена. Създава се наистина великолепен предлог за изпращане на солидна експедиция по посока на Южния континент.

Крал Георг III отпуска четири хиляди фунта стерлинги за подготовката ѝ. Към края на март 1768 г. Адмиралтейството^[2] закупува в Уитби солиден въгледен с 370 т водоизместване. Корабът получава

твърде многозначителното име „Индевър“ („усилие“, „енергичен опит“).

По същото време се поставя въпросът и за командира на експедицията. Учените предлагат кандидатурата на Далримпъл, според тях изключително уместна — та нали тъкмо той е един от създателите на „кабинетната“ теория за Южния континент.

Обаче първият лорд на Адмиралтейството Едуард Хаук с моряшка откровеност заявява: „По-скоро ще оставя да ми отрежат дясната ръка, отколкото да допусна цивилен да командува морска експедиция“.

Сред моряците не са малко достойните претенденти за поста ръководител на такава експедиция. Но още в началото на април изплава кандидатурата на Кук. Значителна роля тук изиграва Палисър, който през пролетта на 1768 г. е в Лондон заедно с Кук. Той представя Кук на секретаря на Адмиралтейството Филип Стивънс, а този, „сивият кардинал“ на британското ведомство, придумва темпераментния лорд Едуард Хаук и колегите му да назначат Кук на мястото, което не може да заеме Далримпъл.

За командир на „Индевър“ Кук бива назначен официално на 25 май 1768 г. Пет дни преди това в Лондон пристига Уолис. Той така възторжено хвали новооткрития о. Таити, че Адмиралтейството решава това кътче от земния рай да стане база на експедицията.

[1] През 60-те години на XVIII в. Франция има 22–23 милиона жители, а Англия — 8–9 милиона. ↑

[2] Адмиралтейството е за времето си военно-морското Министерство на Британската империя (след 1964 г. влиза в състава на Министерството на отбраната), чрез което са уреждани всички организирани по инициатива на Кралското дружество експедиции (б. пр.). ↑

ПЪТЯТ КЪМ ВЕНЕРА И ПО-НАТАТЪК

На 30 юли 1768 г., в деня, когато „Индевър“ щеше да отплава, Кук получи две инструкции. Едната беше строго поверителна и предписваше експедицията да започне търсенето на Южния континент от бреговете на Таити до 40° ю.ш. „... А в случай че континентът не бъде открит — пише в инструкцията, — ще продължите търсенето му в западна посока, като се движите между споменатата ширина и 35° ю.ш., докато го откриете или стигнете източния бряг на земята, открита от Тасман и наричана днес Нова Зеландия.“

По-нататък се нарежда, че същата тази Нова Зеландия следва „със съгласие на туземците (?) да се въведе във владение на краля на Великобритания“. От Нова Зеландия Кук можел да се върне било покрай нос Добра Надежда, било като заобиколи нос Хорн.

Завземи, завладей, осигури като владение на Великобритания — такива бяха повелите на тайната инструкция.

Маршрутът на експедицията обаче не беше набелязан по обичайните пътища на европейските околосветски плавания.

Преди 1768 г. търсят Южния континент само в тропичния пояс на Тихия океан, като само Тасман беше прониквал в тайнствената 40° ширина на Южното полукълбо.

„Индевър“ бе напълно стабилен кораб. Не беше наистина твърде голям — 370 т като вместимост не е много, ако се има пред вид, че експедицията трябваше да трае две години. „За всеки случай“ корабът бе снабден с 22 топа.

За мореходните качества на „Индевър“ биха могли да завидят командирите на която и да е далечна експедиция. „Този кораб — пише Кук — има бърз ход и лесно се управлява.“

По-зле беше с екипажа. Моряците бяха набрани без участието на Кук в пристанищните градове, където гъмжеше от матроси, изхвърлени на сушата след края на Седемгодишната война. Та никак не е за чудене, че още при прехода от устието на Темза до Плимът от

„Индевър“ избягаха 18 матроси, след което Кук свали на брега още четирима морски скитници.

По стара британска традиция в екипажа на „Индевър“ бяха зачислени и няколко млади издънки от знатни и влиятелни особи, т. нар. мидшипмани. През време на плаването някои от тях (твърде условно можем да ги наречем гардемарини) причиниха на Кук доста главоболия.

И все пак след време се създаде доста задружна команда. Като своеобразна мая послужиха петима матроси, които Кук бе взел от шхуната „Гренвил“, и други тридесетина опитни и мъжествени подофицери и матроси.

Добро име си спечели първият помощник на Кук — лейтенант Захария Хикс (не му бе писано да се върне в родината). Вторият помощник на Кук, лейтенант Гор, щурманът Робърт Молине, помощник щурманите Ричард Пикърсхил и Франсис Уилкинс бяха участвували в околосветското плаване на Уолис, а помощник щурманът (през последния етап от пътуването — втори помощник на Кук) Чарлс Кларк беше обиколил земното кълбо с кораба на Байрон.

На „Индевър“ се оформи ядката на следващите експедиции на Кук. С тези експедиции свързаха имената си лейтенантите Гор и Кларк, под-щурманът Пикърсхил, мидшипманите Манли и Харви, подофицерите Теръл, Грей, Смит, Рамзи, Андерсън, матросите Даусън, Колет, Мара, Пековер, войникът от морската пехота Гибсън.

„Индевър“ представляваше плаваща обсерватория и плаваща научна колегия. Наблюденията на Венера трябваше да води младият астроном Чарлс Грин. Ботаническите изследвания пое шведът Даниел Соландър — ученик на великия Линея. „Колегията“ се оглавяваше от 25-годишния естественик Джоузеф Банкс.

Притежател на огромни имения, които му носели по 6000 фунта годишно, Банкс бил безкрайно любознателен и ерудиран човек, едновременно зоолог, ботаник, географ и етнограф. През време на плаването си с „Индевър“ той изразходва за различни изследвания 10 000 фунта. Сумата е внушителна, но не беше малка и свитата на Банкс. В нея влизаха естественикът Херман Спаринг, двамата художници Сидни Паркинсън и Александър Бюкъл, двама бели и двама черни слуги. Освен това Банкс водеше и две кучета.

От плаването Банкс се върна с огромен хербарий и различни сбирки. Пътуването в южните морета му донесе и не малка слава. През 1778 г. той бива избран за президент на Кралското дружество^[1] и остава на този пост до самата си смърт през 1820 година.

В щата на експедицията влизаха също корабният лекар Уилям Мънкхаус и помощникът му Уилям Пери.

При тръгването екипажът на „Индевър“ наброяваше 98 души (корабен състав — 74 моряци, отред морска пехота — 12 щика, свръхщатен състав — учените и техните слуги — 12 души):

На 26 август 1768 г. „Индевър“ напусна Плимът. На път за Таити трябваше да заобиколят нос Хорн. След кратък престой в Мадейра на 13 ноември 1768 г. Кук доведе кораба си в Рио де Женейро, столицата на Бразилия, която по онова време бе португалска колония.

Вицекралят дон Антониу де Моура, граф Азамбужа, взе „Индевър“ за кораб на контрабандисти, а корабния екипаж — за банда разбойници. Такова мнение се обясняваше отчасти с това, че матросите на „Индевър“ не носеха униформа.

Документите, които Кук му представи, предизвикаха недоверието на дон Антониу. Съмнението се затвърди още повече, когато научи, че цяла тълпа англичани са се втурнали към Тихия океан, уж за да наблюдават планетата Венера...

Разкошните тропични ландшафти, които се виждаха отдалеч в залива Гуанабара, на бреговете на който е разположен Рио де Жанейро, според думите на Соландър, предизвикаха у естествениците мъки, по-страшни от Танталовите. Соландър все пак успя да отиде на брега, като се присъедини към групата, снабдяваща кораба с вода; тайно бе успял да посети забранения бряг и Банкс с част от свитата си.

Насрещни ветрове задържаха „Индевър“ в залива Гуанабара до 3 декември.

През това време Кук успя да направи великолепно снимка на системата укрепления на Рио де Жанейро, като по такъв начин отчасти оправда подозренията на вицекраля.

Екипажът на „Индевър“ посрещна Коледа в открито море. На 26 декември Кук записва в дневника си следното: „Вчера празнувахме Коледа; на кораба нямаше трезви“. По този повод Банкс отбелязва: „Всички добри християни, казано по съвест, бяха чудовищно пияни. Нито един що-годе трезвен човек нямаше на борда; добре, че поне

вятърът бе умерен, но господ трябва да е знаел в какво състояние бяхме“.

Кук не наказва никого за участието в коледната оргия — това при положение, че през четирите месеца плаване петима матроси бяха получили по дванадесет удара с камшик за различни простъпки и помощник боцманът бе получил наказание за това, че бе допуснал нарушения на корабната дисциплина от страна на моряци. Екипажът бе имал достатъчно време да разбере, че командирът е строг и неумолим.

Кук обаче знаеше кога трябва малко да отхлаби юздите. След сто и двадесет дни плаване бе даден ден за отмора. Кук малко си кривеше душата, а и Банкс има грешка — на 25 декември на борда имаше един трезвен човек — капитанът на „Индевър“ лейтенант Джеймс Кук.

В средата на януари на 1769 г. „Индевър“ стигна в залива Буен Сусесо, на източния бряг на Огнена земя. Тук загинаха негрите-слуги на Банкс — Ричмънд и Долтън.

На 25 януари 1769 г. „Индевър“ заобиколи нос Хорн и през архипелага Туамоту стигна до Таити. На 13 април същата година той пусна котва в залива Матаваи в северната част на острова.

Таити... За просветените спътници на Бугенвил този остров олицетворява философските идилии на Русо, света на първобитни щастливци. Гостите французи са очаровани от нежните и топли багри на острова на вечната пролет, свободен от необузданото изобилие на амазонската селва или бенгалските джунгли. Спокойствие лъха от благодатните долини, весело ромонят бързи потоци, стичащи се от гористи планини.

На очарованите парижани им се струва, че мирните таитяни живеят в някакъв златен век — щедрата таитянска природа задоволява всички нужди на тези галени чеда на съдбата; на огромни дървета растат апетитни самуни, кокосовите палми пускат тежките си орехи в краката на безгрижните аборигени. В тучната земя за радост на тези щастливци зреят грудките на ямс и батати.

„Островът ми се представи — казва Филибер Комерсон, лекар на Бугенвиловата експедиция — в такава светлина, че бих го нарекъл Утопия или Страна на щастливците... и тъкмо такава име е достойно за страна (може би единствена на Земята), където живеят хора, непознаващи нито пороци, нито предразсъдъци, нито грижи и раздори.

Родени под най-прекрасни небеса, изхранени от плодовете на почва безкрайно богата, дори без да е обработвана, управлявани по-скоро от бащи на семейства, отколкото от крале, жителите на тази страна знаят името само на един бог, чието име е Любов.“

Кук посети Таити една година след Бугенвил и Комерсон. Но даде съвсем друга преценка на не чак толкова розовата таитянска действителност. Сухо, сбито и ясно той изложи впечатленията си. Много неща той не можа да разбере. И това е естествено, тъй като той проучва живота на жителите на Океания, когато европейците не са знаели почти нищо за ранното минало на човечеството и за първобитното общество. Рожба на своята страна и своя век, понякога той мери с английски ярд таитянските обичаи, нрави и порядки. Но той забелязва съвсем вярно, че на Таити няма всеобщо равенство. Островът се управлява от алчни вождове (арии), а несретниците-земеделци (манахуни) едва свързват двата края. „Да — пише Кук, — тукашната природа е богата, но тя не дава даром богатата си, макар и да не изисква непосилен труд.“

Кук е превъзходен наблюдател, майстор на сбитите и точни описания на бита на народите, непознати в Европа. Ето какво пише за него като етнограф видният съветски учен в тази област С.А. Токарев: „Етнографските бележки на капитан Кук, както неведнъж бе подчертано, се отличават преди всичко с голяма точност и достоверност. Кук умее да вижда по-ясно и да разбира по-вярно от някои и други професионални учени онова, което е пред очите му. Той вижда не само външните факти — типа, облеклото, накитите, поведението на туземците, но успява да разпознае и социалните отношения; той се оправя дори с езиците на туземното население, много бързо ги овладява до степен да може да контактува с местните жители без преводач. Но дори това не е най-важното. Важното, може би, се състои в голямата научна, именно научна (макар Кук да не принадлежи към научното съсловие) добросъвестност на наблюденията и записките му. Той винаги рязко разграничава онова, което вижда и разбира сам, от онова, което можело да се предположи — разграничение, което не винаги ще намерим у професионалните етнографи от по-късно пък дори и от наше време.“^[2]

Описанието на таитяните е първият му опит в областта на етнографските наблюдения и този опит се оказва твърде сполучлив.

Няколкото страници от дневника му, посветени на материалния свят на таитяните, на обичаите и вярванията им, на тяхната психология, представляват наистина кратка енциклопедия за страната на вечната пролет.

Кук описва много точно жилищата на островитяните, техните канута, всекидневното им „меню“, начините за изработване на платове от ликото на местен вид черница. Той се спира на начините за татуиране на таитяните, религиозните им церемонии и погребални ритуали. Той признава майсторството на местните жители, които, без да имат желязо, калай, олово, и използват само сечива от камък, миди, дърво и кост, строят солидни къщи и бързоходни канута, и то какви — някои от тях събират седемдесет-осемдесет гребци!

На Таити още са запазени много видове обществена собственост и далеч не винаги европейските норми отговарят на съществуващите сред островитяните обичаи. Така онова, което англичаните преценяват като кражба, според таитяните е само вземане за временно ползуване на един или друг предмет. На тази почва стават твърде тежки недоразумения.

Два дни след като пристигнаха на острова, на брега на залива Матаваи бе построен малък форт, в който беше настанена обсерваторията. Кук заповяда около форта да се прекара черта, която островитяните нямали право да престъпват.

Още не успели да довършат изграждането на форта и се случи нещастие. Един таитянин от многото, струпали се край ограничителната линия, успя да измъкне един мускет от палатката, предназначена за астрономичните уреди. Началникът на охраната беше заповядал да открият огън срещу групата „нарушители“ на границата на форта, при което падна убит този, който бе откраднал мускета.

Макар че на таитяните дълго и упорито бяха обяснявали, че правото на собственост върху каквито и да е вещи, а още повече върху оръжието, е свещено право, те едва ли разбраха защо бе убит техният сънародник.

В началото на май островитяни задигнаха астрономически квадрант. Кук взе като заложник един от вождовете и го пусна едва след като квадрантът беше върнат.

До тази тактика ръководителят на експедицията прибегваше след това доста често — в случай, че изчезнеше нещо, вземаха се

заложници.

В Таити експедицията прекара точно три месеца. На 3 юни 1769 г. в уречения час Венера мина пред слънчевия диск. Но материалите от наблюденията, заради които била уж предприета експедицията в южните морета, ги сполетява зла съдба. На връщане умира астрономът Чарлс Грин, а беглите му и нечетливи бележки, направени с молив, след това никой не успява да разчете.

Към края на юни 1769 г. Кук и Банкс извършиха поход около Таити. Курсът трасираха таитянски „лоцмани“ (бяха трима, като и тримата познаваха всяка скала на родните брегове); при това пътуване бе открит в южната част на острова полуостровът Таити-ити.

През юли — в Южното полукълбо това отговаря на нашия януари — беше рано да се пристъпи към търсенето на Южния континент. Затова Кук реши да обиколи групата острови, които са разположени непосредствено на запад от Таити. От 16 юли до 9 август той посети, а следователно откри (преди него там не бе стъпвал европеец) островите Хуахине, Тахоа, Волабола и Раиатеа.

Те всички приличаха на Таити, но по големина значително отстъпваха на източния си съсед.

Кук нарече целия архипелаг Дружествени острови, може би в чест на Кралското дружество.

Непосредствено преди отплаването Кук взе на борда младия жрец от Раиатеа — Тупиа, който беше го помолил да го заведат в Англия. Много от успехите на Кук в Океания се дължат на този млад и изключително надарен раиатеец.

У жителите на Океания от працядо на дядо, от дядо на баща, от баща на син се предават различни предания, устни летописи за рода или дори за целия остров. Тупиа бе живата летопис на Дружествените острови. И, което е най-важно, той бе и жива географска карта на цялата централна Океания. Веднъж той взе лист хартия и нанесе на него седемдесет и четири острова, пръснати в радиус от две хиляди мили от Таити. Не стига това, но той посочи, разбира се, приблизително и посоките към тези острови от Таити.

За жалост Тупиа умира в Батавия (Джакарта) в края на 1770 г., когато експедицията е вече на път за Англия.

В цяла Полинезия, от Хаваите до Нова Зеландия, от о. Пасха до островите Тонга, местните жители говорят на сродни и сходни езици.

Затова Тупиа, който бързо беше усвоил английската разговорна реч, стана „извънщатен преводач“ на експедицията, когато тя стигна до Нова Зеландия.

На 9 август 1769 г. от о. Раиатеа Кук се насочи на юг, и като действуваше съгласно поверителната инструкция, сви остро на запад, щом стигна 40° ю.ш. Местата, през които минаваше, не бяха посещавани от нито един европеец. Никакви признаци от Южен континент не бяха открити. Нещо повече, южно от 40° ю.ш., т. е. там, където съгласно мнението на Далримпъл и Ко трябвало да се търси този континент, се наблюдаваше силно вълнение — белег за широко и открито море.

На 7 октомври 1769 г. момчето-слуга Ник Йънг забеляза на хоризонта земя. Това бе един нос (нарекоха го нос Ник) край малък залив, врязващ се в новозеландския бряг.

На 9 октомври стана първата среща с коренните жители — маори. Тя завърши твърде плачевно — моряците убиха двама от островитяните. На другия ден при повторно сблъскване загинаха още трима новозеландски воители.

Най-възмутителен бе случаят, станал на 9 ноември същата година в залива Мъркюри на северния бряг на Северния остров. Към „Индевър“ доплаваха няколко канута с маори, които започнаха разменна търговия. Началникът на вахтата лейтенант Гор предложи на единия от туземците английски плат в замяна на новозеландско наметало. Онзи взе плата, но след това даде да се разбере, че няма намерение да се разделя с наметалото си.

В отговор на това Гор стреля с мускета и уби нещастния новозеландец.^[3]

Един от участниците в плаването, чийто неподписан дневник е намерен от Дж. Бигълхол, с абсолютен цинизъм коментира случката по следния начин: „... ако бяхме наказвали всяка недостойна постъпка със същата строгост, скоро бихме изтребили всички туземци и не би имало с кого да търгуваме“.

Самият Кук се изказа по следния начин за престъплението, извършено от Гор: „Описах този случай по думите на Гор и трябва да призная, че не го одобрих, като смятам, че наказанието е прекалено сурово за едно толкова незначително провинение. Достатъчно сме

живели сред тези хора, за да разберем как трябва да бъдат наказвани за подобни незначителни простъпки, без да им отнемаме живота“.

Но как се отнася Кук към жителите на земите, които посещава през време на плаванията си? Английските му биографи често подчертават, че великият мореплавател бил необикновено хуманен човек и с радост приобщавал „туземците“ към богатата на цивилизацията и за целта раздавал на жителите на Океания европейски животни и семена от европейски селскостопански култури.

В действителност в отношенията си с коренните жители на Океания и Северна Америка Кук се води преди всичко от трезвата сметка.

Кук смята, че за да се принудят „туземците“ към покорство по-изгодни са мирните средства. Но същевременно казва, че при нужда трябва да се прибегва към оръжие.

А що се отнася до „безкористните“ стремежи на Кук да дарява жителите на Океания с европейски свине и кози, както и с различни семена, не може да не отбележим, че той върши тези добрини за умножаване бъдещите приходи на новите английски колонии в южните морета.

Но да се върнем към събитията от пролетта и лятото на 1769 година.

След като измина южно от нос Ник около 200 мили, при нос Търнагейн (нос на второто завиване) Кук пое на север и от 16 октомври 1769 г. до 9 февруари 1770 г. обиколи по посока срещу часовниковата стрелка целия Северен остров на Нова Зеландия. От 10 февруари до 31 март 1770 г. той обиколи по посока на часовниковата стрелка и Южния остров на Нова Зеландия.

Трябва човек да има рядка „географска“ интуиция, за да замисли и осъществи тези обиколни маршрути. Преди 1769 г. никой нямаше понятие за формата на новозеландските земи. Тасман се бе само приближил до западния бряг на двата острова, като взел протока между тях за залив, врязал се далеч навътре в сушата.

И тъй, за първи път в историята на мореплаването бе установено, че тази страна се състои от два големи острова. За шест месеца Кук проучи и нанесе на карта 2400 мили брегова ивица и по същество наново откри Нова Зеландия, като доказа, че тя не е свързана с Южния континент, в съществуването на който той силно се съмняваше.^[4]

През 1893 г. британският адмирал У. Уортън, който за пръв път издава дневниците от първото плаване на Кук, пише: „Всеки, който знае колко трудно е крайбрежното плаване, ще бъде смаян от точността, с която Кук е нанесъл контурите на Нова Зеландия. Не се е случвало друг път при първо изследване брегът да бъде нанесен на карта толкова прецизно.“

По такъв начин наполовина откритата от Тасман загадъчна земя, която мнозина от кабинетните мореплаватели смятат за неделима част от Южния континент, заема истинското си място на картата на света.

Тази земя, впримчена здраво в координатната мрежа, напомня по формата си Италия, но Италия, разкъсана на две от Куковия проток и с нос почти като на Калабрия, обърнат на север; Италия без алпийската дъга и Сицилия; Италия, преместена от 40 и 30° с.ш. на Северното полукълбо в същите ширини на Южното полукълбо. Дори по площ двата острова на Нова Зеландия са приблизително равни на апенинския си антипод.

Климатът в тази страна наподобява западноевропейския — лятото е доста хладно, а зимата топла. На Южния остров средните температури са дори над нулата, естествено, с изключение на Южните Алпи — планински масив на Южния остров с вечно заснежени поднебесни върхове.

Около петстотин години преди Кук в Нова Зеландия пристигнали смели хора. С бързите си канута те били напуснали страната Хаваика, разположена далеч на североизток от Нова Зеландия, може би на Дружествените острови, за да търсят нови земи.

От тропичните култури в прародината на маорите тук можели да виреят, и то само на Северния остров, ямсът, бататите и тарото.

На Южния остров, където тези култури не можели да се отглеждат поради студения климат, преселниците се прехранвали с лов и риболов.

Навсякъде — и на север, и на юг — пришълците от страната Хаваика водели тежка борба за съществуване. Те говорели език, който добре разбирал раиатеецът Тупиа; те запазили обичаите на прародината си, но загубили простодушното безгрижие на далечните си предци.

В битката за „батата насъщен“ се оформили чертите на маорския характер — суров и войнствен — и бил създаден своеобразен кодекс

на честта.

По времето на Кук на двата острова живеят повече от двеста хиляди маори. Племената (повече от сто) водят началото си от екипажите на различните лодки, пристигнали на времето си от страната Хаваика. Всяка такава група се нарича вака (лодка) и сред членовете ѝ от поколение на поколение се поверяват древни предания.

Между племената на двата острова през цялото време се водят кръвопролитни войни, поради което маорите живеят в укрепени селища („па“) и никога не се делят от оръжието си — бойни секири от нефрит и обсидиан, копия и боздугани.

В изработването на канута маорите са не по-малко майстори от таитяните. Те Ронга Хироа в книгата си „Мореплавателите от изгрев слънце“ описва вдъхновено начините за създаването на тези здрави и сигурни лодки. Справедливо ги оцени и командирът на „Индевър“, който основно се запозна с бита, нравите и материалната култура на новозеландците.

Към края на март 1770 г. „Индевър“ направи престой в протока, който разделя на две части Нова Зеландия. Този широк проток между двата острова бе наречен в чест на командира на „Индевър“ Куков проток.

В Куковия проток, на северния бряг от Южния остров експедицията изследва един голям залив, който получи името на кралица Шарлота. Тука Кук си хареса за пристанище удобното заливче Шип Ков, което по-късно неведнъж посещават корабите на неговите експедиции.

Програмата за изследвания, набелязана в поверителната инструкция, бе изпълнена и Кук можеше с леко сърце да се върне в Англия. Но на съвета, свикан на 31 март 1770 г., той отхвърли варианта за маршрут покрай нос Хорн, тъй като всеки момент трябваше да настъпи зимата.

Кук набеляза друг път: Нова Зеландия — нос Добра Надежда — Англия, но при това предложи до нос Добра Надежда да се плава по непреминат от други маршрут — най-напред в западна посока да се стигне до непознатия дотогава източен бряг на Нова Холандия; покрай него — на север, а след това, като се заобиколи Нова Холандия, през Батавия (Джакарта) по посока на най-южния край на Африка.

Това бе изключително труден маршрут — трябваше да се плава покрай неизследван бряг и да се обикаля откъм изток може би не само Нова Холандия, но и Нова Гвинея; изглежда, Кук не е бил сигурен, че между тях съществува проток.

Предложението на Кук бе прието. На 1 август Кук мина покрай нос Феруел — северозападния край на Южния остров — и пое на запад.

На 19 април 1770 г. Кук стигна 37 хгж 40 ю.ш. и 149°17 и.д, до най-южния край от източния бряг на Нова Холандия. Най-издадената напред част на този бряг, нанесен на карта от Кук, бе наречен нос Хикс — в чест на първия му помощник. Всички други названия на източноавстралийския бряг, дадени от Кук, са запазени до днес, освен най-първото. На съвременните карти нос Хикс е наречен нос Еверард.

Кук носеше английския превод на едно кратко извлечение от записките на Тасман; по тях приемникът на бележития холандец установи, че нос Хикс лежи на север от Вандименова земя (Тасмания), открита от Тасман през 1642 година. Тасман я бе взел за част от Нова Холандия и Кук не успя да поправи тази грешка — той не забеляза, че по на юг от нос Хикс е източният вход в Басовия проток, отделящ Вандименовата земя от Нова Холандия. Този проток е открит през 1798 година.

На 22 април от „Индевър“ видяха на брега хора. „Сториха ни се много тъмни и дори черни“ — пише Кук.

На 28 април на 34° ю.ш. за пръв път дебаркираха на новооткрития бряг. От „Индевър“ спуснаха ял, с който Кук, Банкс, Соландър и Тупиа слязоха на брега. Малката група тъмнокожи аборигени, като видяха пришълците, изчезнаха в гората, а самата гора зарадва моряците. В нея те забелязаха дори палми.

На 29 април те стигнаха до голям залив. До входа на залива на двата носа се виждаха колиби. Група местни жители бяха се струпали на южния нос.

Аборигените посрещнаха недружелюбно гостите и продължаваха да избягват контакти с белите пришълци.

Местността беше много приятна. На брега растеше не особено гъста гора, а въздухът бе забележително свеж и силният аромат на смола предизвикваше приятно виене на свят. Дърветата в тази гора

бяха евкалипти и с описанието им Банкс и Соландър направиха важно ботаническо откритие.

В залива, открит на 29 април, „Индевър“ остана до 6 май. Веднъж, когато Банкс и Соландър се бяха върнали натоварени с различни растения за сбирките си, Кук на шега каза: „Дали пък да не наречем този залив Ботанически?“ Това име, „Ботани бей“, се промъкна неусетно в картите на експедицията и се закрепил в тях.

На 6 май 1770 г. на няколко мили северно от Ботани бей Кук забеляза „залив, който, изглежда, ще бъде удобен като котвено място“. Командирът на „Индевър“ никога не научи, че това „котвено място“, което той нарече Порт Джексън, е едно от най-големите естествени пристанища на Южното полукълбо. През 1788 г. на този бряг бе основано първото европейско селище — колонията за престъпници Порт Джексън. А днес на същото място се намира най-големият град на Австралия — Сидни. До последните дни на май Кук водеше „Индевър“ покрай централната част от източния бряг на Нова Холандия. По хълмисти брегове растяха същите гори, както и в Ботани бей. На места се забелязваха пушеци — изглежда, че по бреговата ивица имаше много селища на аборигени.

От средата на май, приблизително от 26° ю.ш. горите започнаха да стават по-редки, местността губеше гостоприемния си характер.

В края на май и началото на юни „Индевър“ навлезе в изключително опасната зона на коралови рифове и плитчини, пръснати между австралийския континент и Големия бариерен риф. — исполинска верига от коралови образувания, проточила се ту по-близо, ту по-далеч от брега на повече от две хиляди километра.

На 22° ю.ш. зад острова, края на който Кук нарече нос Тауншенд, започва най-опасната в света „морска безпътица“. Островчетата, рифовете, плитчините тука са повече, отколкото са нощем звездите в небето. Трябваше да се движат „пипнешком“ и постоянно да измерват дълбочините.

След като минаха носа, наречен от Кук нос Трибюлейшън (нос на Изпитанията), около 11 часа вечерта на 11 юни 1770 г. „Индевър“ неочаквано налетя на коралов риф. Едва двадесет и четири часа по-късно, след като разтовариха напълно кораба, успяха да го освободят. Шест топа с шест комплекта гюлета бяха хвърлени зад борда,

благодарение на което успяха да облекчат „Индевър“ с шест хиляди фунта.

След 199 години — през 1969 г. — експедиция на филаделфийската академия на естествените науки изважда шестте топа с комплекта от гюлета. За два века топовете почти не са пострадали, като само загубват дървените си лафети.

Остър коралов риф беше разпрал дъното на „Индевър“. За щастие, успяха да докарат кораба до устието на малка и спокойна река (нарекоха я р. Индевър и днес на мястото, където тя се влива в морето, се намира гр. Куктаун). Тук извадиха кораба на брега. Ремонтът на „Индевър“ продължи до началото на август.

Корабните майстори поправиха обшивката, като смениха многото повредени дъски и закърпиха пробойните.

Бреговете на р. Индевър не бяха твърде привлекателни — хълмовете и долчинките между тях бяха обрасли с груба трева; туктаме имаше нискостъблени дървета. Но Банкс и Соландър бяха във възторг.

В морето се срещаха редки риби, мекотели, костенурки, а на сушата естествениците срещнаха животните чудо — кенгуру, вомбат, куче динго, торбест вълк. Големи зоологически открития наистина не бяха направени — кенгуруто и дингото вече били известни на холандските мореплаватели, които през XVII в. открили западния бряг на Нова Холандия.

Банкс донася в Англия скелет на кенгуру и британските естественици получават възможност да проучат в натура костите на екзотичното животно.

Край р. Индевър участниците в експедицията общуваха с аборигените — тъмнокожи, ниски на ръст хора, които водеха скитнически живот и ходеха голи както ги е майка родила. Тези аборигени бяха ловци и рибари. Кук описва техните нрави и обичаи, жилищата им, сечивата и оръжието (а между другото и техния бумеранг). Той завърши обзора си със следните думи: „Ако се съди по това, което казах, някой може да добие впечатлението, че туземците в Нова Холандия са най-нешастните същества на Земята. Всъщност те са много по-щастливи от нас, европейците; като нямат представа не само за излишествата, но и за необходимите удобства, за които така се борят в Европа, те живеят в блажено неведение“.

На 6 август „позакърпеният“ кораб потегли отново на път. Този път се оказа още по-труден от юнския маршрут. „Индевър“ се движеше с бързината на костенурка и Кук справедливо нарече тази смъртно опасна ивица от рифове и плитчини Лабиринт. На 16 август 1770 г. експедицията претърпя невероятно тежко премеждие. На разсъмване течението повлече „Индевър“ към непрекъснатата верига от рифове. Вятър нямаше, дълбочината сякаш нарочно беше голяма та не можеше да се пусне котва.

„През тези наистина ужасни минути — писа Кук — хората ни продължаваха да правят всичко, което бе по силите им, също толкова спокойно, както в обикновено време. Опасностите, които бяхме успели да избегнем преди, бяха нищо в сравнение със заплахата да бъдем изхвърлени върху рифовете, където само след миг от кораба не би останало нищо.“ За щастие, когато „Индевър“ бе само на около петстотин фута от страшните рифове задуха бреговият бриз и корабът можа да бъде отведен на безопасно място.

Кук крайно рядко споменава за себе си и за преживяванията си в дневниците, които води през време на трите си плавания. Но в деня на тежките изпитания — на 16 август 1770 г., той прави признание, което хвърля светлина върху твърде важни черти от трудния му характер.

„Съдбата на моряците — пише той — крие превратности, които винаги ги очакват при плаване в непознати води. Ако не беше задоволството, което изпитва първооткривателят дори в случаите, когато го чакат само пясъци и плитчини, тази служба би била непоносима, особено в толкова далечни места, каквато е тази страна, и при оскъдицата на храна. Светът едва ли ще прости на пътешественик, ако той, открил някоя земя, не я изследва; не ще го оправдаят прекараните несподобни и той ще бъде обвинен в малодушие и липса на настойчивост — всички единодушно ще го обявят за личност, негодна за плаване, извършвано с цел да се правят открития. От друга страна, ако мореплавателят смело посрещне всички опасности, но резултатите от пътуването не излязат сполучливи, ще смятат, че е дързък и неблагоприятен. Първото обвинение едва ли може да се отпрати към мен, пък ако ми провърви и преодолеем всички пречки, с които ще трябва да се срещнем, за второто не ще стане и дума.

На някого може да се стори, че от моя страна е било проява на непредпазливост да прекарам толкова време сред тези острови и

плитчини. Но трябва да се има пред вид, че плаването се извърши само с един кораб; трябва да се вземат под внимание и много други обстоятелства. Ако не бяхме посетили тези места, не бихме могли да дадем що-годе смислен отговор; не бихме могли тогава да отговорим дали тази земя е континент или група острови, какво живее и расте на нея, свързана ли е с други земи.“

На 16 август и екипажът на „Индевър“, и неговият командир издържаха безкрайно трудния изпит. Забележителното му хладнокръвие, желязното самообладание, умелото ръководство на спасителната операция — всичко това окончателно затвърди авторитета на Кук.

Той нямаше външно обаяние. Беше сух, рязък, не пестеше наказания, понякога доста жестоки. Но матросите постепенно се убеждаваха, че той може да върже всеки възел по-добре от който да е боцман, че на щурвала с него не може да се сравни нито един кърмчия. По ясните му заповеди командата мигновено и в каквато и да било обстановка поставяше и сваляше ветрилата. Астрономите на експедицията виждаха колко сръчно си служи той с квадранта, и секстанта, как бързо се ориентира по звездите на „чуждото“ небе — небето на Южното полукълбо.

Той звездната книга свободно четеше, стихията морска послушна му беше.

Баратински посвещава тези редове на Йохан Волфганг Гьоте, но те наистина могат с пълно основание да се отнесат и към Джеймс Кук.

На 11 юни и на 16 август той на два пъти спаси кораба от едва ли не неминуема гибел. Но той не би могъл нищо да направи, ако дотогава благодарение на старанията му не бе се сплотила команда, готова за най-тежки изпитания и способна светкавично да изпълнява заповедите на командира.

Интересно е да се отбележи, че Кук много ценеше матросите, които през първите месеци на плаването нееднократно бе сурово наказвал. Преливащата енергия на тези нарушители на дисциплината той успяваше правилно да насочи, като въпреки понесеното от тях наказание им оказваше пълно доверие.

Това вдъхна на тези хора дълбоко уважение към командира и мнозина станаха негови спътници и през следващите му плавания.

Вече споменахме, че в кралския британски флот хиляди хора умирали от скорбут и стомашни болести. През време на първото плаване на Кук бяха умрели много хора — екипажът пострада от тропическа треска, от която се бяха заразили в Ява.

Но нито в първата, нито в следващите експедиции скорбутът бе причинил най-малка щета на екипажа. Причината е проста. Кук беше въвел убийствен за скорбута хранителен режим — кисело зеле, лук, чесън, отвара от хвойна, прясно месо, пресни зеленчуци и пресни плодове още при първа възможност; различни треви, каквито могат лесно да се съберат при всяко спиране на брега. Всъщност това е всичко.

„За отказ да получи своя пай прясно месо наказах с дванадесет удара с камшик матроса Хенри Стивънс и войника от морската пехота Томас Денстър.“ Това Кук записа в дневника си на 16 септември 1768 година. Тази мярка не струваше и Кук скоро го разбра.

Самият той поглъщаше огромни количества кисело зеле и пиеше с галони отвара от хвойна. По молба на командира офицерите започнаха пред очите на матросите си постоянно да искат от готвача кисело зеле и малцова настойка.

И скоро на Кук доложиха, че матросите започнали да крадат кисело зеле от големите каци в трюма.

Това бе радостна вест. Оттук нататък Кук беше спокоен — всички без изключение — моряците, учените и слугите започнаха да подражават на капитана. „Зелената“ диета влезе в битата и извърши чудото — дори при многомесечни плавания в полярните морета на борда нямаше нито един човек да боледува от скорбут.

Само това вече бе достатъчно екипажът да е готов на всичко, за да осигури успеха на експедицията и при най-тежки условия.

Какъв е бил Кук, как е изглеждал, какъв живот е водел? За всичко това са останали съвсем оскъдни сведения. Известно е, че е бил снажен, як, много издръжлив и непретенциозен. Имал остри черти, гъста кестенява коса (през последните години от живота доста прошарена), която сресвал назад. Имал е високо чело, прав нос, кафяви очи, живи и „пронизващи“.

Силният му „боцмански“ глас надделявал и шума на буря, ясните команди ечали като мускет-ни изстрели. Говорел с йоркширски акцент и бил много пестелив на думи. Остро прекратявал всякакви опити да

му се противоречи, но на драго сърце приемал съвети. Имал огромен авторитет както пред офицерите, така и пред войниците.

Но за обичайния живот на Кук, за навиците и предпочитанията му почти нищо не се знае. Другарите му по плаване нищо не споменават за това, а и самият Кук нищо не пише за себе си.

На 16 август завършиха тежките изпитания на експедицията. В рифовете бяха открили проход, който Кук нарече Проход на провидението. По този тесен проток на 21 август 1770 г. Кук излезе до най-северния край на петия континент, като му даде името нос Йорк.

На другия ден Кук влезе в протока, отделящ Нова Холандия от Нова Гвинея.

Този проток е открит през 1606 г. от испанеца Торес. Резултатите от откритията му обаче биват така добре погребани в секретните архиви на испанската корона, че сигурни данни за тях се получават едва през 1767 г., когато на тях се натъква случайно Далримпъл, горещият привърженик на теорията за Южния континент.^[5]

През 1764 г. в Мадрас Далримпъл намира в книгата на един английски моряк, често посещавал столицата на Филипините Манила, паметни бележки на испанския адвокат Хуан Луис Ариас, адресирани до краля на Испания Филип III за откритието на Торес.

През 1767 г. Далримпъл обнародва брошура, в която се съдържат сведения за плаването на Торес и карта на протока между Нова Холандия и Нова Гвинея, открит от този мореплавател. Твърде възможно е, тази брошура да е притежавал Банкс. Така или иначе, Кук не предявява никакви претенции за първооткривателство на този проток. Той само отбелязва, че е успял да „изясни съмнителния въпрос“. Бугенвил не бе открил Торесовия проток и без „парафа“ на Кук в Европа едва ли биха повярвали на съобщението на Далримпъл.

Между другото Кук с пълно основание забелязва, че австралийските аборигени ни най-малко не приличат на жителите на Нова Гвинея.

На 22 август 1770 г. Кук дебаркира на малко островче в Торесовия проток и въведе във владението на британската корона цялото източно крайбрежие на Нова Холандия, което нарече Нови Южен Уелс. Островчето, където бе извършен тържественият акт, получи названието Остров на владението.

Кук се насочи към Ява и на 23 октомври връчи на капитана на един холандски кораб, който заминаваше за Европа, писмо до секретаря на Адмиралтейството Стивънс.

Кук му писа, че пътуването е всъщност завършено. Отбеляза, че през време на плаването нито един човек не е загинал от скорбут, похвали екипажа на „Индевър“. „Мога да кажа — пише Кук, — че матросите и офицерите минаха през всички премеждия и изпитания с бодрост и умение.“ Но се упреква, че „претърпял неуспех в опитите да открие Южния континент (който, впрочем, едва ли съществува)“.

Но най-големите беди връхлетяха върху екипажа след като писмото бе заминало за Англия.

В Батавия, столицата на Нидерландска Индия, и на корабната стоянка до островчето Прин-сън (Панаитан) екипажът на „Индевър“ бе сполетян от тежка тропическа треска. Смъртта по-косо безпощадно мнозина от участниците в експедицията. Починаха Тупна и слугата му Тарето, лейтенант Хикс, астрономът Грин, лекарят Мънкхауз, щурманът Молине, художникът Паркин-сън. През време на прехода от Батавия до Кейптуан само за една седмица (от 25 до 31 януари 1771 г.) умряха 31 човека.

На 13 юли 1771 г. „Индевър“ пристигна в английското пристанище Даунс. Плаването, продължило две години десет месеца и седемнадесет дни, завърши.

Но съвсем не беше завършена онази наистина грандиозна програма, която Кук си набеляза веднага след като се бе върнал в родината.

„Като преминавам към въпроса за откритията — пише той в допълнението към дневника си от първото плаване, — бих искал да изкажа гледището си, като се надявам, че в бъдеще няма да пренебрегнат мнението ми. При плаванията, които се правят с оглед на открития в южните морета, най-добре е да се следва курсът към Нова Зеландия от първа стоянка нос Добра Надежда, където може да се попълнят запасите. Трябва да се насочите южно от Нова Холандия, след това през протока на Кралица Шарлота, където може да се запасите с вода и гориво, като се вземат мерки да излезете от протока на Кралица Шарлота към края на септември или в началото на октомври, но не по-късно, тъй като в такъв случай ще разполагате с цялото лято. След като минете през протока, където обикновено духат

западни ветрове, вървете в най-големите ширини, които сметнете за възможни. Ако не откриете земи, ще имате време до края на лятото да заобиколите нос Хорн. Ако не откриете континент и си поставите други цели, вървете в северна посока. Тогава, след като посетите откритите вече острови, ще можете да използвате пасатите, за да се движите на запад и търсите островите, за които бе споменато по-горе, като по такъв начин завършите откритията в южните морета.“

Интересно е, че за постиженията си Кук говори твърде сдържано. „Не направих — пише той на 17 август 1771 г. до Джон Уокър — нито едно велико откритие.“

Кук явно подценява собствените си открития. Те са наистина велики и, което е по-важно, като ги прави, Кук прокарва нови, неизвестни в миналото пътища в южните морета.

Освен това научният свят е смяян от ботаническите и зоологическите открития на Банкс и Соландър. За пръв път по хербария, събран от тях, ботаниците се запознават с ендемични, т. е. присъщи само на една определена местност, видове таитянска, новозеландска и новохоландска флора.

Зоолозите се радват на първите научни описания на животни, риби и птици от островите на южните морета, на Нова Зеландия и петия континент. Освен тези описания Банкс донася в Англия хиляда и петстотин рисунки на невиждани растения и животни. Направил ги е художникът Сидни Паркинсън, починал по време на плаването.

След тази експедиция Европа научава за съществуването в умерените ширини на Южното полукълбо на двата големи острова на Нова Зеландия, както и това, че източното, неизвестно преди крайбрежие на Нова Холандия е далеч по-привлекателно от северните, западните и южните ѝ брегове.

В края на XVIII и началото на XIX в. Нови Южен Уелс и Нова Зеландия биват подложени на нахлуването на британските колонизатори, пагубно за жителите на тези страни. Волно или неволно, Кук става лоцман на европейската отвъдморска експанзия.

[1] Кралското дружество (Royal Society) е най-старото научно дружество на Великобритания (първоначално — „Лондонско кралско дружество за усъвършенствуване знанията за природата“, организирано през 1660 г.), водещ научен център, който изпълнява

функциите на национална академия на науките. Членуването в Дружеството, най-почетно за всеки учен, е било по онова време достъпно само за хората, занимаващи се с „позитивните“ науки — физика, математика, астрономия, ботаника, зоология. През втората половина на XVII в. и през XVIII в. Кралското дружество е едно от най-значителните средища на изследователската мисъл в Европа (б. пр.) ↑

[2] Токарев, С. А. Истоки этнографической науки. М., 1978, с. 100–101. ↑

[3] Показателно е, че „диваците“ маори дадоха на тази случка по-справедлива оценка от тази на англичаните. Съветът на местните жители реши, че убитият е извършил кражба, смъртта му трябва да се разглежда като „ута“, т. е. заплащане с кръв, и следователно не подлежи на възмездие. ↑

[4] В съществуването на Южния континент се съмнява само Кук. Банкс е убеден, че Южният остров на Нова Зеландия е продължение на Южния континент и води по този въпрос спор с Кук.

Между другото, Кук притежавал феноменалната способност да предсказва контурите на брега, край който плава. Ако казал, че зад даден нос има обширен залив, в девет случаи от десетте предсказания се сбъдвало. Той, разбира се, не бил магьосник. Обяснението до голяма степен е свързано с опита му, придобит от дългогодишното картографиране на капризните нюфъндлъндски брегове. ↑

[5] Смътни сведения за откритието на Торес проникват през XVII и първата половина на XVIII в. във Франция и Англия. На някои карти от онова време протоктът между Нова Холандия и Нова Гвинея е показан, но повечето географи смятали, че Нова Гвинея е част от Нова Холандия. ↑

ГИБЕЛТА НА ЮЖНИЯ КОНТИНЕНТ

Герой на деня през втората половина на юли 1771 г. в Лондон става Банкс. На него и само на него се приписват успехите на славната експедиция (отчасти защото той сам си ги приписва), високото му чело е увенчано с лаври в двореца и в Кралското дружество.

Говори се, че Банкс подготвял нова експедиция в южните морета с три големи кораба.

Великият Линеи, възхитен от ботаническите открития на експедицията, предлага Нови Южен Уелс да се преименува в Банксия.

През август обаче лаврите на Банкс поувяхват и се повишават акциите на истинския герой на плаването, командира на „Индевър“. Към Кук голям интерес проявява новият първи лорд на Адмиралтейството Джон Монтегю, граф Сандуич.

Сандуич, преуспяващ политик, един от фаворитите на крал Георг III, през 1771 г. става шеф на Адмиралтейството и се задържа на този пост единадесет години.

Сандуич не разбира много от морско дело и едва ли би могъл да направи разлика между гротстенга и гротбрамстенга, но затова пък отлично знае на коя карта трябва в един или друг момент да заложи в играта на живота.

Сандуич отлично разбира, че плаването на „Индевър“ е завършило с успех благодарение на Кук. В началото на август той неведнъж се среща с него, а на 14 август в Сейнтджеймския дворец го представя на крал Георг III.

На тази аудиенция кралят честити на Кук произвеждането му в чин капитан трети ранг.

Наскоро след това, сигурно около двадесети август, Кук е назначен за командир на кораба „Скорпион“. Този пост е истинска синекура — новият командир прекарва дните си в Адмиралтейството и Корабната палата, ведомството, отговарящо за комплектуването на флота с плавателни съдове.

Тази палата оглавява от 1770 г. неизменният покровител на Кук Палисър, който е същевременно и контролор на флота на негово Величество.

Може би още аудиенцията в Сейнтджеймския дворец е станало дума за нова експедиция в южните морета. За това може да съдим по факта, че на 17 август в писмото си до Джон Уокър, собственик на известната ни фирма за превоз на въглища, Кук бе намекнал за желанието си в близко бъдеще да тръгне със сигурен кораб към Южното полукълбо.

На 13 август 1771 г. Кук пише до същия адресат за бъдещото си пътуване далеч по-определено. „Следващото плаване — четем в писмото му — смятат да се осъществи с два кораба и ако то се осъществи, има надежда работата да бъде възложена на мен.“^[1]

На 25 септември Адмиралтейството изпраща на Корабната палата заповед за закупуване на два кораба за нова експедиция и макар че Кук официално е назначен за ръководител на експедицията едва на 28 ноември 1771 г., още от края на септември той се залавя с търсенето на подходящи съдове.

„Индевър“ е изпратен в Южна Америка и Кук настоява за експедицията да бъдат намерени кораби от същия тип.

През ноември 1771 г. биват закупени два въглевоза (двата „родом“ от Уитби), „Маркиз Гренби“ и „Маркиз Рокингъм“. Дават им нови имена — тези на прочутите английски пирати Дрейк и Рали. Скоро след това обаче в Адмиралтейството се усещат, че Дрейк и Рали са потопявали и грабели испански кораби и за да не дразнят испанците, бързат да дадат на тези плавателни съдове „неутрални“ имена — „Резолушън“ („Решение“) и „Адвенчър“ („Смел почин“). Водоизместването им е съответно 462 и 336 тона.

За командир на „Резолушън“ е назначен Кук, а за негови помощници — Робърт Купър, Чарлс Кларк и Ричард Пикърсхил; последните двама се бяха проявили много добре при плаването с „Индевър“.

Командир на „Адвенчър“ става Тобаяс Фюрно, участник в околосветското плаване на Уолис.

Този път екипажът е подбиран лично от ръководителя на експедицията. Съставът е много по-сполучлив от този на „Индевър“, но не може да не се отбележи, че на „Резолушън“ са взети единадесет

матроси и един морски пехотинец от командата на „Индевър“. Интересно е, че този пехотинец е същият Сямюъл Гибсън, когото при първото плаване Кук бе наказал за опита му да дезертира.

В експедицията непременно иска да участва и Банкс. Но той настоява с него да тръгнат един художник, трима чертожника, двама секретари, двама музиканти и девет слуги. За да се настани тази почти кралска свита, на кораба бива издигната надстройка, която го лишава от устойчивост, — при първата буря той би се обърнал с дъното нагоре.

Кук се ужасява от тази приумица, а в Адмиралтейството в края на краищата се отказват от кандидатурата на Банкс и нареждат да се махне опасната надстройка.

На мястото на Банкс твърде сполучливо са поканени да участвуват двама естественици германци — Йохан Форстер, потомък на преселник от Шотландия, и неговият син Георг, който през 1771 г. навърши 17 години.

Георг Форстер, по-късно един от най-изтъкнатите европейски естественици, известно време учил в Санктпетербургска гимназия (семейството Форстер е живяло няколко години в Русия).

В плаването вземат участие астрономите Уилям Уолс и Уилям Бейли, които разполагат с хронометри, изработени от прочутите майстори Кендала и Арнолд. С тези хронометри може доста точно да се определи в морето географската дължина. Художник на експедицията е великолепият пейзажист Уилям Ходжс.

В Кейптаун към експедицията е зачислен и шведският ботаник Андре Спарман.

В експедицията се наброяват и десетина мидшипмани, от които този път има повече полза, отколкото от безделниците, взели участие в първото плаване. Четиринадесетгодишният мидшипман Джон Елиът става автор на интересни записки за плаването, а колегата му Джеймс Барни през време на пътешествието заема офицерска длъжност и по-късно, в зряла възраст, стига до чин адмирал. Петнадесетгодишният мидшипман Джордж Ванкувър е участник и в третото плаване на Кук, а през 90-те години на XVIII в. оглавява експедиция, която извършва огромна работа по картографирането на западните брегове на Северна Америка.^[2]

По брой на участниците втората експедиция е двойно по-голяма от първата. На „Резолюшън“ има 137, а на „Адвенчър“ 91 човека.^[3]

Маршрутът на експедицията е набелязан от Кук. Някои съображения по този повод той изказва, както вече се спомена, в края на дневника си от първото плаване.

През февруари на 1772 г. Кук представя на Адмиралтейството докладна записка, в която определя програмата на новото си плаване.

Ето тази програма: „За някои съображения, засягащи откритията, които трябва да се направят в Южния океан, и за маршрутите, които трябва да следват корабите през време на плаването, замислено за тези открития.

Установено бе, че никаква що-годе обширна земя северно от 40° южна ширина няма; северно от споменатия паралел Южният океан е достатъчно изследван, ако не се смята участъкът около 140° з.д.

Следователно, за да се направят нови открития, мореплавателят трябва да обиколи земното кълбо в големите географски ширини и да се движи с курс на изток, като се има пред вид, че там винаги духат западни ветрове. Трябва да се има пред вид, че зимата е най-неподходящото годишно време за плаване в големите географски ширини; затова корабите трябва да напуснат нос Добра Надежда в края на септември или началото на октомври; тогава цялото лято ще може да се използва за стигане до Нова Зеландия в пояса между 45 и 60° ю.ш. или дори по на юг, ако времето се окаже благоприятно. Ако по този маршрут не бъдат открити нови земи, корабите трябва, след като влязат в новозеландски води, да пуснат котва до бреговете на Нова Зеландия.

От Нова Зеландия по същия начин (т. е. в големите географски ширини) корабите трябва да се движат по посока на нос Хорн. Но това може да се изпълни само след като мине зимата, а за през зимата е целесъобразно да се търси подслон в по-гостоприемни ширини.

Най-удобно е да се направи престой в Таити, като зимните месеци се прекарат там и в близките до Таити води. А след това, като продължи плаването на юг, да се стигне до нос Хорн и да се проучат тамошните води, след което да се тръгне по посока на нос Добра Надежда.“

Таити и Нова Зеландия трябвало, според Кук, да се изберат за бъдещите зимувания.

Към записката си Кук прилага карта и на нея с жълта линия означава „маршрута, който, както смятам — пише той, — трябва да следват корабите, ако се изхожда от предположението, че по него няма да срещнем земя; ако ли срещнем, курсът може да бъде изменен с оглед на контурите ѝ, но общата посока на маршрута трябва да се запази, иначе значителна част от Южния океан ще остане неизследвана“.

„Жълтият маршрут“ минаваше през 50-60° ю.ш.

Това бе един „дързък“ маршрут — та нали до 1772 г. нито един мореплавател в Южното полукълбо не бе прониквал във водите на шейсетте градуса. Наистина доста далеч на юг се спускат европейски кораби в района на нос Хорн, но никой не стига до 60° ю.ш. И освен това до 1772 г. моряците пресичат океана в Южното полукълбо, като използват източните ветрове на тропичния пояс и никой освен Тасман не бе преодолявал „морската целина“ в пояса на западните ветрове на големите географски ширини.^[4]

На 25 юни 1772 г. лордовете на Адмиралтейството заверяват с подписите си инструкцията, естествено поверителна, за командира на новата експедиция.

Лордовете се опират на предложенията на Кук (в мнението му сега се вслушват особи с адмиралски чин), но подчертават, че трябва на всяка цена да се намери Южният континент. На Кук се препоръчва да предприеме в южната част на Атлантика издирването на земята, открита през 1739 г. от французина Буве някъде около 54° ю.ш.

По такъв начин в Индийския океан моряците използват западните ветрове.

И само Тасман се бе осмелил през 1642 г. да пресече Индийския океан в ивицата на 40° ю.ш.

Кабинетните географи смятали тази земя за издадена напред част на Южния континент.^[5]

Инструкцията изисква от Кук да въвежда във владение на британската корона всички новооткрити земи.

Кук взема големи количества противоскорбутни продукти и напитки — кисело зеле, бульонни таблетки от прясно месо, ревен, лимонов сок, сгъстена бирена слад, желе от моркови, горчица.

На 13 юли двата кораба отплуваха от Плимът. На 30 октомври „Резолюшън“ и „Адвенчър“ пристигнаха в Кейптаун.

Тука Кук научи, че скоро французите били открили в Индийския океан някаква земя на 48° ю.ш. и че друга френска експедиция тръгнала към Хаити. Ставаше дума сигурно за острова, открит на 49° ю.ш. от Ив Жозеф Кергелен, и за експедицията на Никола Марион-Дюфрен.

По-късно се разбра, че нито Кергелен, нито Марион-Дюфрен, нито третият френски мореплавател Жан-Франсоа Сюрвил не бяха извършили някакви що-годе важни открития.

След като излезе на 23 ноември 1772 г. от пристанището на Кейптаун, месец и половина Кук напразно търси откритата от Буве земя.

В началото на януари 1773 г. Кук взе курс към юг. На 17 януари същата година корабите му за пръв път в историята на мореплаването преминаха през Южната полярна окръжност само на стотина мили от Земята на Кралица Мод в Антарктида.

Следващият ден — 18 януари 1773 г. — бе крайно тежък за Кук. „След пладне — писа той — задуха много силен вятър при ясно време. В 4 часа от марса видяхме 38 ледени острова, наредени в дъга от SE (югоизток) до W (запад), а наскоро в същата посока забелязахме ледено поле или полярен лед, а около кораба имаше толкоз плаващи парчета лед, че бяхме принудени да лавираме между тях; броят им бързо се увеличаваше и в 6 ч. и 45 мин., на $67^{\circ}46'$ ю.ш. се разбра, че ледовете са толкова плътни и сбити, че по-нататъшното движение е невъзможно, поради което се наложи да завием и тръгнем встрани от тях. От марса южно не виждах нищо освен ледове по цялото пространство от E (изток) до WSW (запад-югозапад) и не се забелязваше никакъв проход. Това огромно поле се състоеше от най-различни по характер ледове — високи хълмове или острови, малки късове, тясно притиснати един до друг, и онези ледове, които гренландците наричат ледено поле. Такова именно поле с такива размери, че не му се виждаше край, лежеше пред нас в SE посока; то се издигаше над водата поне с 16–18 фута и на човек му се струваше, че е навсякъде еднакво дебело. Тук видяхме много китове, които се гмуркаха близо до ледовете.

Съвсем не смятах, че ще е безопасно за корабите и благоразумно от моя страна да упорствувам в по-нататъшното предвижване в южна посока, тъй като вече бе минала по-голямата част от лятото. Пък дори

и да се предположи, че такова предвижване е възможно (което е обаче твърде съмнително), твърде много време би отнело заобикалянето на тези ледове. Затова реших да започна търсенето на земята, скоро открита от французите; и тъй като вятърът духаше от SE (югоизток), така или иначе трябваше да се върна на N (север).“

Говорейки за земята, намерена от французите, Кук имаше пред вид острова, открит през 1772 г. от френския мореплавател Кергелен.

Този остров Кук безрезултатно търсеше до началото на февруари и успя най-сетне да дебаркира на него едва през време на третото си плаване. На 2 февруари Кук отново се насочи на юг, а шест дни по-късно корабите се разделиха. Кук не бе твърде огорчен от тази раздяла. Те предварително се бяха уговорили с Фюрно да се срещнат в новозеландския залив Шип Ков.

От 18 февруари до 15 март „Резолушън“ се движеше все на изток по протежение на 58-60° ю.ш. На 15 март той сви на североизток и на 26 март, след като измина от напускането на Кейптаун повече от десет хиляди мили, стигна залива Дъски на западния бряг на Южния остров на Нова Зеландия. Тук „Резолушън“ престоя до 11 май, а на 18 май в залива Шип Ков Кук се срещна с Фюрно.

През февруари „Адвенчър“ плавал на изток в ивицата 52-54° ю.ш., а в средата на март на път за Нова Зеландия Фюрно заобиколил Вандименовата земя, но входа в протока, който я отделя от Нова Холандия, приел за дълбок залив.

През първото лятно-антарктично плаване Кук доказва, че в източната част на Атлантическия и в Индийския океан до 60° ю.ш. няма никакви признаци за Южен континент.

Приблизително седем или осем хиляди мили Кук се движеше във води, където на всяка крачка се срещаха айсберги и ледени полета.

В залива Дъски, както и в залива Шип Ков Кук имаше възможност да задълбочи и разшири сведенията си за местните жители, събрани през 1769 и 1770 година. При престоя си в залива Шип Ков Кук забеляза, че моряците му развъртават местните жени и стигна до твърде горчиви заключения за ползата от европейската цивилизация.

„За най-голям срам на цивилизованите християни — писа той — ние развратихме местните жители... и след запознаването им с нас у тях се появиха потребности, каквито в миналото туземците никога не

са познавали, и те нарушиха само щастливото спокойствие, в което живееха бащите им и на което се наслаждаваха самите те. Нека оня, който ще отрича истинността на това твърдение, ми каже какво са спечелили туземците в цяла Америка от търговските си връзки с европейците?“

На 7 юни 1773 г. двата кораба тръгнаха на път. До 4 юли те се движеха на югоизток в онази част на Тихия океан, която представляваше от край до край бяло петно. След това, изминал три хиляди мили, Кук зави на север и на 11–14 август 1773 г. мина през архипелага Туамоту, където откри няколко атола.

От архипелага Туамоту Кук се насочи на запад и на 17 август пристигна в Таити, този път не в залива Матаваи, а в Пихаа (при Кук — Оаити Пиха) в югоизточния край на острова.

Тук корабите едва не загинаха — приливното течение ги понесе към рифовете, но и тук, както при бреговете на Нова Холандия, положението бе спасено от бреговия бриз. В тези смъртно опасни мигове и матросите, и командирите бяха абсолютно спокойни.

На Таити и на съседните острови на Кук се наложи да се задържи. Още в края на юли се разбра, че поради неразпоредителността на капитан Фюрно на „Адвенчър“ един човек бе умрял от скорбут и много матроси се бяха разболели.

За да унищожи тази страшна гостенка, екипажът на „Адвенчър“ трябваше добре да се храни с пресни плодове и месо; на Таити месо нямаше и Кук се насочи към съседния о. Хуахине, където се сдоби с триста свине, а след това отиде на о. Раиатеа. Младият островитянин от Хуахине Омаи се примоли на Кук да го заведе в Англия. Тъй като Кук се надяваше да уреди още една експедиция в южните морета и да осигури на младежа връщане в родината, той се съгласи да го вземе. От Раиатеа взеха още един островитянин — Ойдиди, родом от о. Болабола.

Ойдиди извърши околотихоокеанско пътешествие и през 1774 г. се завърна в родината си.

За жалост, нито Омаи, нито Ойдиди можаха да заместят Тупиа.

Зимата беше вече към своя край, а междувременно Кук искаше непременно да изследва колкото се може повече острови в тропичните води на Океания. На 17 септември 1773 г. от о. Раиатеа той се насочи

на запад, за да се запознае с архипелага Тонга, открит от Тасман през 1643 година.

На път за там Кук откри на 19° ю.ш. и 159° з.д. малък остров, наречен от него о. Херви.

На 1 октомври корабите на Кук стигнаха о. Еуа (Тасман му бе дал името о. Миделбург) в архипелага Тонга. След два дни те се прехвърлиха на най-големия остров на този архипелаг — Тонгатабу (о. Амстердам, според Тасман).

Прекрасен бе о. Таити, радваха душата Дружествените о-ви, но Еуа и Тонгатабу още по-силно покориха въображението на европейците.

„Струваше ми се — пише Кук, — че пътувам по най-плодородните равнини на Европа. Нямаше нито дюйм пустееща земя, пътищата заемаха точно толкоз място, колкото трябва... Никъде природата с помощта на малко човешки труд не се проявяваше с по-голям блясък, отколкото на този остров (Тонгатабу).“

Банани, плодове от хлебно дърво, кокосови орехи, ямс, таро — всичко, с каквото природата даряваше островите на Океания, всичко имаше в изобилие на Еуа и Тонгатабу. При това островитяните с необикновена радушност посрещнаха нечаканите гости и Кук с пълно основание даде на архипелага Тонга името острови на Дружбата.

През седемте дни престой на тези острови Кук успя да се запознае с бита на тонганци и с материалната им култура. Силно го учудиха някои тонгански обичаи, например отрязването на пръсти в знак на траур, и предизвикаха възторг изключително спретнатите жилища на островитяните и техните канута. „Сечивата, които видяхме тук — писа Кук, — както и на другите острови, се правят от камък, кост, миди и т.н. и когато ги разглеждаме, не може да не се възхищаваме от изкуството на тукашните майстори.“

На 7 октомври корабите напуснаха гостоприемния о. Тонгатабу и се насочиха към Нова Зеландия. На 30 октомври те се разделиха и този път окончателно. Насрещни ветрове дълго време не даваха на Кук и Фюрно възможност да стигнат до залива Шип Ков, който бе избран за място, където трябваше да се срещнат в случай на разминаване. Кук влезе пръв в залива и чака в нея Фюрно до 25 ноември. А Фюрно едва на 30 ноември 1773 г. успя да си пробие път към мястото на срещата.

Фюрно загубил в залива Шип Ков десет моряка, които се спречкали с маорите и били убити от тях. След това тръгнал към нос Хорн, известно време безуспешно търсил земята на Буве и, след като минал през Кейптаун на 14 юли 1774 г., се върнал в Англия.

„Нищо пряко мярка“ — такава норма на поведение имаше Фюрно. „Пряко обичайната мярка“ — такъв би могъл да бъде девизът на Кук. Той се завръща в Англия една година след Фюрно и през тази година прави наистина „прекомерни“ открития.

На 25 ноември 1773 г. Кук започна втория си лятно-антарктичен поход. Движи се на югоизток до 24 декември, когато за втори път през време на плаването премина Южната полярна окръжност. Ледовете го накараха временно да отстъпи, но на 11 януари той отново се насочи на юг-югоизток. На 26 януари 1774 г. той за трети път пресече Южната полярна окръжност, а на 30 януари „Резолушън“ се приближи до плътно ледено поле.

„Външният (или северният) край на това огромно ледено поле — пише Кук — се състоеше от натрошен лед или от ледени парчета, толкова тясно споени, че нищо не можеше да проникне там. Приблизително една миля по-нататък започваше твърдият лед — непрекъснатото компактно тяло... На това поле изброихме 97 ледени хълма, или планини, много от които бяха твърде големи... Стремежът ми да стигна целта ме доведе не само по-далеч от всички хора — мои предшественици, но и по-далеч от предела, до който, както смятам, изобщо може да стигне човек... Не можехме да намерим вече нито дюйм, за да се предвижим на юг, и затова излишни са други доводи, за да обяснявам необходимостта да се връщаме на север; по това време бяхме на $71^{\circ}10$ ю.ш. и $106^{\circ}54$ з.д.“

На 30 януари 1774 г. „Резолушън“ се намира на 160 мили от п-в Терстън, който отделя морето на Амундсен от морето на Белинсхаузен^[6]. В тази част на Антарктика по-далеч от Кук, и то едва с 26 мили, бе стигнал белгийският кораб „Белжика“, но това стана едва през 1898 г. — 124 години след Кук.

Невероятната енергия на Кук преодоляваше всички прегради. В това упорито движение на юг командирът на „Резолушън“ водеше командата си към подвизи, без да държи сметка за нейните настроения. Мидшипманът Дж. Елиът в средата на януари 1774 г. пише: „Всички по това време се бяхме страшно измъчили, тъй като движейки се на Е,

си бяхме вгълпили в главите, че вървим право към нос Хорн, по пътя към дома. Запасите ни от чай, захар и всичко останало бързо привършваха, във връзка с което се правеха много намеци на капитан Кук. Но той само се усмихваше и нищо не казваше, тъй като винаги в намеренията си бе прикрит и сдържан, така че дори първият му помощник не знаеше кога ще напуснем някое място и кога ще пристигнем в друго. В това и във всяко друго отношение той бе най-подходящият човек за такова плаване. И ето че всичките ни надежди се разпиляха мигновено, тъй като вместо да вървим към Е, капитан Кук заповяда да се насочим към S. Бяхме направо смаяни и имаше момент, когато на кораба започнаха да роптаят, но скоро всичко се оправи“.

Към 30 януари 1774 г. цялата програма на второто плаване бе изпълнена. С чиста съвест Кук можеше да се върне в Англия покрай нос Хорн или нос Добра Надежда, да се върне и да доложи: Южен континент не съществува! На 6 февруари обаче той записа в дневника си, че не бива в никакъв случай да напуска Южния океан сега, когато има запаси от продоволствие и целият екипаж е здрав, че в големите географски ширини могат да се открият големи острови.

Нещо повече, изправен пред непробиваема ледена бариера, разполагайки само с един кораб, той набеляза през тези дни програма за по-нататъшни изследвания, които биха стигнали за две експедиции. Той реши да се насочи на север и на 38° ю.ш. в източната част на Тихия океан да търси явно митичната земя, която била уж някога открита от испанеца Хуан Фернандес. След това ще се опита в същата част на океана, но малко по на север да намери тайнствената земя на Дейвис и остров Пасха^[7], след което ще се отправи към Таити и по-нататък — към архипелага на Големите Киклади, открит от Бугенвил, за да разреши окончателно въпроса за Южната земя на светия дух, открита от Кирос. Та нали Бугенвил не е изследвал южната част на този архипелаг.

„От Големите Киклади — писа Кук — смятах да тръгна на S (юг), а след това на E (изток) между паралелите 50 и 60°, като разчитах към ноември да стигна нос Хорн, за да мога най-благоприятната част от следващото лято да посветя на проучване южната част от Атлантическия океан... когато съобщих плана си на офицерите, които дотогава мислеха, че ще се насочим право към нос Добра Надежда, със задоволство забелязах, че те с радост го приеха. Справедливостта

изисква да отбележа, че спътниците ми, каквито и да бяха обстоятелствата, проявяваха готовност с всички възможни средства да помогнат за успеха на всички замислени начинания. Във връзка с това едва ли трябва да се споменава, че матросите бяха винаги готови за действие и в този случай съвсем не желяеха пътешествието ни да завърши. Радваше ги перспективата, че плаването се удължава с една година и обстоятелството, че скоро ще имат възможността да се насладят на всички изгоди на по-мек климат.“

Та следователно кой беше прав — Елитът или Кук? Какво предпочиташе екипажът — да тръгнат веднага за Англия или да прекарат още една, а може и две години в южните морета и през цялото време да изпитват лишения и тъга по родината?^[8] „Резолюшън“ се насочи на север. На 22 февруари 1774 г. той навлезе в зоната, където можеше да се намира островът, уж открит от Хуан Фернандес, но от него нямаше и помен. Между другото казано, за съществуването на този остров настоява и Далримпъл, силно напакостил на географията с фантастичните си хипотези.

На 23 февруари Кук неочаквано се разболя. През 1951 г. английският лекар У. Тровър анализира всички данни на тази болест и стига до извода, че Кук боледувал от остро възпаление на жлъчния мехур и частична парализа на червата. Георг Форстер пише, че на кораба мнозина се опасявали за живота на Кук. Корабният лекар Джеймс Патън, който според Кук бил не само опитен лекар, но и търпелив болногледач, спаси командира на експедицията.

Кук смяташе, че го е спасило прясното кучешко месо — пожертвувано беше кучето на Форстер.^[9]

Откритият уж от Хуан Фернандес остров не можа да бъде намерен.

Неуловима се оказа и митичната земя на Дейвис.

Обаче на 11 март 1774 г. на 27°10' ю.ш. и 109°26' з.д. експедицията среща реално съществуваща частица суша — остров Пасха.

Още отдалеч се виждаха огромни статуи, които бяха изправени сякаш на вечна стража покрай бреговете на загадъчния остров.

През 1722 г., когато холандска експедиция на Рогевен открива острова, един от участниците ѝ, Веренс, пише, че тук цялата територия е гъсто заселена и че навред върху масивни постаменти стоят

колосални статуи, като всички идоли носят на главите си цилиндри от червен камък. А същевременно, както на испанския мореплавател Фелипе Гонсалес, посетил острова през 1770 г., така и на Кук им се струва, че са попаднали в полумъртва страна.

Островът, доскоро многолюден, бе населен от около седемстотин жители. Земята бе обработена само тук-там, и то как да е, повечето статуи лежах до опразнените си постаменти.

Повече от сто години след посещението на Кук на склона на планината Рана Рарику бива открита голяма каменна кариера. И чудно нещо — археолозите остават с впечатлението, че работата в нея била спряна внезапно: тук и там били разхвърлени инструменти, много от напълно завършените статуи останали неотделени от скалата, в която били изсечени.

Възможно е в средата на XVIII в. някакво бедствие да е връхлетяло острова. За жалост, още не са разчетени паметниците на местната писменост — дървените дъсчици ронга-ронга, в които може би има сведения за събитият, ох загадъчното минало на о. Рапануи, наречен от Рогевен о. Пасха.

Кук прекара на острова само шест дни, но за това кратко време успя да се запознае с бита и нравите на жителите му. Той забеляза приликата между тях и жителите на другите острови на Полинезия.

Само че жителите на о. Пасха бяха много победни от далечните си съседи.

Те се хранеха с ямс, таро и батати, но отглеждаха тези култури в малки количества, така че Кук не успя да се снабди на този остров с пресни продукти.

На 16 март от о. Пасха Кук се насочи на северозапад към Маркизките о-ви, където пристигна на 6 април. Тези острови са открити през 1595 г. от испанския мореплавател Менданя.

Островите приличаха на Таити, само че таитяни по време на плаванията на Кук били в много отношения изпреварили жителите на Маркизкия архипелаг.

„Жителите на тези острови... — писа Кук — са несъмнено най-красивият народ на света.“

Необикновено хубави били и самите Маркиз-ки о-ви, скалисти, набраздени с дълбоки долове, със зелени наметала от гори, смъкващи се от планинските склонове до самото море.

На 11 април Кук потегли на запад, към Таити. През време на този преход между 17 и 20 април той откри в архипелага Туамоту група острови, на които даде името острови на Палисър.

На 22 април „Резолушън“ пушна котва в залива Матаваи. Край бреговете на Таити участниците в експедицията наблюдаваха рядко зрелище — маневри на таитянския боен флот.

В същност това дори не бяха маневри, а репетиция на морска битка — таитяни се готвеха да нападнат съседния о. Муреа. Таитянската армада наброяваше 330 канута, на които имаше не по-малко от 7760 бойци. Ядрото на тази флотилия бяха двойните канута, на всяко от които имаше по повече от четиридесет човека.

Като напусна Таити, Кук посети островите Хуахине и Раиатеа. На Раиатеа с експедицията се раздели Ойдиди.

На 5 юни 1774 г. от бреговете на Раиатеа Кук потегли на запад — към островите Тонга. По пътя бяха открити няколко малки островчета, като единият от тях, о. Търтъл (Костенурка), лежеше в границите на архипелага Фиджи.

В края на юни Кук стигна островите Тонга; този път той посети островите от западната част на този архипелаг и за малко остана на най-големия от тях — о. Намуке (о. Ротердам, както го нарекъл Тасман).

На 17 юли Кук се доближи до острова, кръстен от Кирос „Южна земя на светия дух“. Това беше най-северният от островите на архипелага, наречен от Бугенвил острови на Големите Киклади.

Бугенвил бе посетил само най-северните острови на открития от него архипелаг. Кук обиколи цялата островна верига, дълга повече от триста мили. На многобройните острови, планински и обитаеми, живееха хора, които съвсем не приличаха на таитяни, тонганци или маори. Тези тъмнокожи островитяни с гъсти вълнести коси се отнасят към меланезийската група, населяваща най-западната част на Океания.

Като изследва всички острови на архипелага, Кук стигна до извода, че „ние добихме правото да им дадем ново име и за в бъдеще да ги означаваме като Нови Хебриди“.

От Новохебридския архипелаг Кук тръгна на югозапад и на 3 септември 1774 г. на 20° ю.ш. и 165° и.д. откри тесен и дълъг остров, населен от хора с меланезийски облик. Кук премина покрай източното му крайбрежие, но не можа да изследва западния бряг, обграден от

коралови рифове. Този остров той нарече Нова Каледония. Нова Каледония е третият по големина остров в Океания, по площ (18,6 кв. км) почти равен на Сицилия.

За най-голямо огорчение на привържениците на теорията за Южния континент Кук доказва, че в местата, където Кирос бе „открил“ Южната земя на светия дух има само острови, които явно не са свързани с що-годе значителен масив от суша.

От Нова Каледония на 3 октомври 1774 г. Кук се отправи към новозеландската база на експедицията — залива Шип Ков. По пътя той откри малкия о. Норфолк. На 10 октомври „Резолушън“ пусна котва в залива Шип Ков, а точно след един месец потегли за нос Хорн. През цялото време на това преминаване на Тихия океан корабът имаше попътен западен вятър и още на 37-я ден от тръгването „Резолушън“ се приближи към Огнена земя.

Някои и други от екипажа имаха тайната надежда, че от нос Хорн неуморният командир ще насочи кораба право към Англия. Но на тази плаха надежда не бе съдено да се сбъдне. Кук се насочи не на север, а на югоизток, за да изследва непознатата част на Атлантическия океан в областта между 50° и 60° ю.ш. Започна третият лят-но-антарктичен поход.

На 19 януари 1775 г. на 54° ю.ш. и 37° з.д. бе открит остров, наречен от Кук Джорджия (днешното му название е Южна Джорджия). „Кой би могъл да помисли — пише Кук, — че този малък остров, който лежи между 54-ия и 55-ия паралел, в разгара на лятото може да бъде целият покрит с пласт вледенен сняг, дебел много футове...“

По-нататък той отбеляза, че огромното количество лед, което се среща навсякъде в южната част на океана, явно показва, че в тези ширини трябва някъде да има голяма земна площ.

Като говори за голяма земя, Кук има пред вид не митичния континент на Мопертюй и Далримпъл, а земя, която лежи близо до Южния полюс.

Като продължи от Южна Джорджия на югоизток, на 23 януари 1775 г. Кук откри група островчета, наречена острови на Кларк. На 31 януари отново се показва някаква земя. До 6 февруари той изследваше носовете, островите и скалистите брегове на 57–50° ю.ш. и 26–27° з.д. Имаше гъста мъгла и беше трудно да се разбере какво представляват всички тези късове студена суша, които Кук нарече Земя на Сандуич.

„Реших — писа Кук, — че откритите от нас брегове са били група острови или краят на някакъв континент“.

В същност това бе доста големият архипелаг, който днес носи името Южни Сандвичеви острови.

Най-южното островче от Земята на Сандуич Кук нарече Южен Туле. Названието е символично — римските географи наричали Туле най-северната от познатите им земи в Атлантика.

На 6 февруари 1774 г. Кук беше набелязал „свръхпрограма“ за плаването в големите и малките географски ширини. Точно след една година край бреговете на студената Земя на Сандуич той направи равносметка и писа в дневника си: „Би било безразсъдство от моя страна да рискувам всичко направено през време на това пътешествие заради открития, които, дори да бяха направени, не биха отговаряли на никаква цел и не биха донесли ни най-малка полза нито на мореплаването, нито на географията, нито на която и да било наука“.

„Резолюшън“ обърна на север. До 23 февруари Кук търсеше прословутия остров на Буве, а след това се насочи към нос Добра Надежда и на 19 март пристигна в Кейптаун. От 22 ноември 1772 г., когато корабите на експедицията бяха тръгнали оттук, до 19 март 1775 г. Кук беше изминал 20 000 левги — път, равен на три дължини на екватора. Такова „дълго“ плаване не е било извършвано от никого преди Кук.

На 12 май Кук напусна Кейптаун и след като посети пътя о. Света Елена и Азорските о-ви, на 30 юли 1775 г. пристигна в пристанището Спитхед на южния бряг на Англия.

За три години и 18 дни плаване експедицията бе загубила четирима души, от които само един бе умрял от болест. Дори само това постижение за XVIII в. изглежда невероятно.

Наистина невероятни обаче бяха географските резултати от експедицията.

Грандиозният, равен по големина на цялата суша от Северното полукълбо Южен континент бе изтрит от картата на света. „Сега обиколих — пише Кук — Южния океан в големите географски ширини и го кръстосах по такъв начин, че не остана пространство, където да може да се намира континент, освен ако е близо до полюса, в места, недостъпни за мореплаване. Два пъти посетих тропическите морета на Тихия океан и не само уточних някои предишни открития,

но направих и много нови и, струва ми се, че в тази част сега не може много да се направи. Така че смея да се надявам, че задачите на моето пътешествие са изпълнени във всяко отношение изцяло — Южното полукълбо е достатъчно изследвано и решително е свършено с търсенето на Южния континент, който в продължение на предишните почти два века нееднократно привличал вниманието на морските държави и през всички времена привличал вниманието на географите.“

Гибелта на Южния континент — това е главният резултат от втората експедиция на Кук. Той обаче смята, че отвъд Южната полярна окръжност може да се намира значителна по размери суша.

„Няма да отричам — пише той, — че близо до полюса може да има континент или земя със значителни размери; обратно, мнението ми е, че такава земя има и сигурно ние видяхме част от нея. Извънредно силният студ, множеството острови и обширни маси от плаващ лед — всичко това доказва, че на юг трябва да има земя и че тази Южна земя сигурно се намира или се издава най-далеч на север срещу Южния Атлантически и Индийския океан. Вече приведох доводи по този повод и мога да добавя, че в тези океани бе по-студено, отколкото в Южния Тихи океан на същите ширини.“

В общи черти предположенията на Кук отговарят на действителността. Антарктичният континент наистина е изтеглен по на юг в зоната на Тихия океан и в седем точки се простира отвъд пределите на полярния пояс в зоните на Атлантическия и Индийския океан, за което свидетелствуват съвременните карти.

Но като предсказва съществуването на Антарктида и набелязва нейните граници, Кук същевременно се изказва против търсенето на тази напълно реална суша.

„Можем с пълно основание да предположим, че видяхме най-добрите земи, където се образуват ледовете, тъй като те бяха най-северните — пише той. Ако някой прояви решителност и упоритост, за да реши този въпрос, и отиде по-далеч от мен, няма да завиждам на славата на неговите открития, но смея да кажа, че това откритие няма да донесе полза на света.“

„Рискът, свързан с изследването на крайбрежието в тези неизвестни и покрити с ледове морета, е толкова голям — пише на друго място Кук, — че мога смело да кажа, че нито един човек никога

не ще се реши да направи нещо повече от мен и че земите, които може да лежат на юг, никога няма да бъдат изследвани.“

Тази песимистична прогноза направи лоша услуга на цяло поколение мореплаватели. Авторитетът на Кук е толкова голям, че мнението му за недостъпността на голямата земя отвъд Южната полярна окръжност се смята за аксиома чак до 20-те години на XIX век.

Едва през 1820 г. великите руски мореплаватели Ф.Ф. Белинсхаузен и М.П. Лазарев въпреки „забраната“ на Кук проникват далеч на юг и откриват Антарктида.

В резултат на второто плаване на Кук са открити много острови в Океания и по-специално Нова Каледония, Норфолк, южната група на островите Нови Хебриди, малки острови в архипелага Туамоту и Куковите острови. Кук предполага, че в Океания е открил всичко, каквото можело да се открие, но след него в южната половина на Тихия океан са открити още много острови, за които той не е знаел. Важни открития в Океания през първата половина от XIX в. са направени и от руски мореплаватели.

Втората експедиция на Кук прославиха и трудовете на Йохан и Георг Форстер. Те продължават изследванията на Банкс и Соландър и обогатяват световната наука с изключително ценни ботанически, зоологически и геоложки открития.

И. и Г. Форстер оказват влияние върху мнозина от изтъкнатите естественици от XIX век. Александър Хумболт не се разделя с трудовете им, Чарлс Дарвин ги използва постоянно през време на околосветското си пътешествие с кораба „Бигъл“.

[1] Към края на 1771 г. Кук посети в едно йоркширско градче баща си и се отби в Уитби. Много топло го посрещнаха в дома на Уокър както стопаните, така и Мери Прауд, която не можеше да се нагледа на капитанската униформа на бившия си възпитаник. ↑

[2] Интересна подробност: репутацията на Кук е толкова висока, че въпреки всички правила от мидшипманите само в неговата експедиция не се иска да полагат изпит за чин лейтенант. ↑

[3] Цифрите са условни. През време на подготовката на експедицията съставът на екипажа постоянно се мени. ↑

[4] Постоянните западни ветрове в Индийския океан обхващат 30, 40, 50 и 60° ю.ш. В началото на XVII в. холандците се убеждават, че от нос Добра Надежда към Ява, Китай и Япония по-изгодно е да се плава по паралела 30° ю.ш. до западния бряг на Нова Холандия, а след това да се продължава на североизток до Малайския архипелаг. ↑

[5] Тази земя, търсена много време, бе намерена едва през 1825 година. Това бе малко островче, чиито координати били означени неточно от Буве. ↑

[6] Съобразно руската транскрипция е прието Белингаузен (б. пр.). ↑

[7] Става дума за двете митични земи, уж открити през 1686 г. от пирата Дейвис. Остров Пасха е открит през 1722 г. от холандеца Рогевен, а през 1770 г. го посещава испанецът Фелипе Гонсалес. ↑

[8] Набелязвайки програмата за допълнителни изследвания, Кук явно нарушава инструкцията на Адмиралтейство-то, което не бе предвидило едно толкова продължително плаване. Това не смущава Кук. След връщането си през септември 1775 г. той съвсем откровено заявява в писмото си до френския мореплавател Л. Латуш-Тревил: „Никога няма да стане истински първооткривател оня, който се държи за буквата на заповедта отгоре“. ↑

[9] Помощник-канонирът Джон Мара, един от най-недисциплинираните участници в експедицията, нееднократно наказван с камшик, пише в дневника си, че когато Кук се пооправил, лицата на всички на кораба, от последния юнга до старшия офицер, светнали от радост. ↑

ПОСЛЕДНО ПЛАВАНЕ

На 9 август 1775 г. на аудиенция в Сейнтджеймския дворец крал Георг III повиши ръководителя на току-що завърналата се експедиция. А два дни по-късно на капитан първи ранг Джеймс Кук бе предложено да заеме длъжността управител на Гринуичката морска болница. Управителите бяха четирима и всеки от тях получаваше годишно 230 фунта и освен това по 1 шилинг и 2 пенса дневно, както и държавна квартира, държавни дърва и държавни свещи.

На 12 август Кук писа на стария квакер Джон Уокър в Уитби: „... преди няколко месеца тясно ми се виждаше цялото Южно полукълбо, а сега съм принуден да се задоволявам със стените на Гринуичката болница... това е удобно жилище и приходите ми стигат, но само времето ще покаже, дали ще ми допадне празният живот в оставка“.

Времето показва, и то доста скоро, че празният живот в оставка не допадна на неуморния мореплавател.

Впрочем, докато заемаше поста шеф на Гринуичката болница, Кук не контролираше раздаването на храната на болните. Той постоянно посещаваше Адмиралтейството и Корабната палата и не отбягваше светския живот. Често можеше да го срещне човек в кафенето „Младият обесник“ на Сейнт Мартинлейн, където обикновено се събираха членовете на Кралското дружество. Между другото, Кук бе приет в това дружество и в неговия клуб (чест, с която бяха удостоявани малцина смъртни). Синът на ратай-надничар бе признат за истински джентълмен — рядък случай в британската история.

Известният литератор Джеймс Бозуел, след като се запознава с Кук, го характеризира по следния начин: „Той е пряк, здравомислещ човек в съжденията си..., точен като везните на държавната монетарница, с които се теглят (златните) гиней“.

Междувременно в Лондон още от август 1775 г. започват да се разпространяват слухове за нова експедиция в Тихия океан. Разправят, че „Резолушън“ ще тръгне на далечно плаване, за да върне Омаи,

когото капитан Фюрно бе довел в Англия, на вечнопролетните Дружествени острови.

Слуховете не са съвсем лишени от основание. Готви се нова експедиция, но основната ѝ цел не е свързана със съдбата на Оман.

Този път става дума за северната част на Тихия океан и търсенето на проход от него към Атлантика. В Адмиралтейството отлично съзнават значението на морските пътища, които водят до пристанищата на Китай, Корея и Япония. Но в още по-голяма степен в Лондон се интересуват от морета и земи, разположени на границата между Азия и Америка.

В Англия значително безпокойство предизвикват руските открития в този район. Тревога предизвиква пробуждането на Испания от вековния ѝ сън. В началото и средата на 70-те години от XVIII в. в Мадрид е проявен голям интерес към северозападните брегове на Северна Америка.

Новата тихоокеанска експедиция има за цел да изпревари руските и испанските съперници в северозападната част на Северна Америка. В задачите ѝ влиза също така намирането на Северозападния проход, който английските мореплаватели упорито търсели от края на XV век.

През 1773 г. „кабинетният“ полярник Дейнс Барингтън предлага един проект за специална експедиция в северната част на Тихия океан.

През февруари 1774 г. Кралското дружество се обръща към британското Адмиралтейство с писмо, в съставянето на което твърде активно участие взема Барингтън.

Съгласно мнението на Кралското дружество, един или няколко кораба трябва да отплават най-напред за Кантон, където да създадат основна база за снабдяване на експедицията, а след това да се насочат към западния бряг на Северна Америка, за да търсят протока, свързващ Тихия и Атлантическия океан. Освен това, се казва в писмото, пътят може да се предприемат изследвания на някои страни от Североизточна Азия, по-специално Корея и Камчатка.

Барингтън развива бурна дейност в Адмиралтейството и в парламентарните кръгове.

През 1775 г. парламентът приема законопроект за откриване на проход, който се препоръчва да бъде търсен северно от 52° с.ш. Още преди тази акция лорд Сандуич уверява Кралското дружество в

готовността си да подпомогне организирането на съответната експедиция. Отбелязва обаче, че подготовката за нея може да започне едва след като Кук се върне в Англия.

Ако първата и втората експедиция на Кук се изпращат за изследване на неизвестни или недостатъчно изследвани морета и земи, новата експедиция ще се насочи към брегове, открити от руски мореплаватели и нанесени на руски карти.

Протоктът между Азия и Америка още през 1648 г. бил преминал от Семьон Дежньов и Фьодор Попов. През 1728 г. протоктът бил посетен и от Витус Беринг в хода на оглавяваната от него Първа камчатска експедиция.

През 1732 г. щурманът Иван Фьодоров и геодезистът Михаил Гвоздев открили северозападния край на Северна Америка.

През 1741 г. Витус Беринг, ръководител на Втората камчатска експедиция, с пакетбота „Св. Петър“ и капитан Алексей Чириков с пакетбота „Св. Павел“ от току-що основаното в Камчатка Петропавловско пристанище се насочили към непознатите в миналото брегове на Северна Америка.

Тази експедиция открила цялото южно крайбрежие на залива Аляска и някои острови от Алеутския архипелаг.

През 1743–1773 г. Руски ловци на морски животни при ловуване открили цялата Алеутска островна дъга. През тези тридесет години Алеутските о-ви били посетени от най-малко петдесет и пет експедиции, изпращани от търговци от различни градове на Европейска Русия и Сибир, а някои от руските мореходци стигали и до края на наподобяващия сабя п-в Аляска.

През 1768–1769 г. капитаните П. Креницин и М. Левашов изследвали тази част от полуострова и източните острови на Алеутската верига.

Нагледна представа за мащабите на руските открития, извършени до средата на 70-те години от XVIII в., дава приложената схема.

Материалите от руските експедиции са строго поверителни, обаче „изтичането“ на неподлежащи на разгласяване сведения е твърде значително. Само един французин — Жозеф Делил, член на Руската академия на науките, през 20-40-те години на XVIII в. препраща в Париж стотици руски карти.

Впрочем доста ясна представа за руските открития в Тихия океан дава обнародваната (не поверителна) карта на изтъкнатия историк и географ Г. Ф. Милер, издавана на два пъти — през 1754 и 1758 година. Не е поверителен също трудът на Г. Ф. Милер „Описание на морските пътешествия по Ледовитото и Източното море, от руска страна извършени“, който излиза на немски и руски език през 1758 г. и на английски — през 1761 година. Свободно се разпространява и „Картата на Новия Северен архипелаг“ от Я. Щелин издадена през 1774 г. в Германия, Англия и Франция. Използуването на тази карта обаче било опасно, тъй като тя давала невярна представа за моретата и земите, лежащи на границата между Азия и Америка.

Испания от времето на Кортес и Писаро владее половината Южна Америка, Централна Америка и Мексико, като в границите на Мексико влизат днешните северноамерикански щати Тексас, Ню-Мексико и Аризона. Но чак до 70-те години от XVIII в. границата на испанските владения по тихоокеанското крайбрежие минава покрай южния край на Калифорнийския полуостров. И това въпреки факта, че Хуан Кабрильо през 1542 г., като се движел покрай калифорнийския бряг, стига до 38° с.ш., а през 1603 г. Себастиан Вискаино — до участъци от тихоокеанското крайбрежие, лежащи на 43° с.ш.

Колкото и чудно да е, интересът към Калифорния и земите, разположени северно от нея, възниква в Мадрид едва след като там с твърде голямо закъснение научават за откритията на Беринг и Чириков. Педро де Лухан-и-Гонгора, маркиз Алмадовар, посланик на Испания в Петербург, докладва през 1761–1762 г., че Беринг и Чириков били стигали до 45° с.ш. Алмаро де Нева, маркиз Ерерия, заел поста на Алмадовар, огорчава испанския кралски двор с известие за голяма руска експедиция, пратена към северозападните брегове на Америка. Донесенията на Ерерия биват изпратени през 1764–1767 г., когато се подготвя експедицията на Чичагов и Креницин-Ле-вашов. Маркизът Впрочем докладва, че експедицията ще се оглавява от Чириков, макар че този мореплавател е умрял още през 1748 година.

Още по-голяма активност по отношение на донесенията за руската опасност проявява Франсиско Антонио Ласи, приемник на Ерерия. Ласи има таен осведомител в едно от петербургските ведомства и чрез него получава копия от свръхповерителни документи, засягащи експедицията на Креницин и руските плавания към

Алеутските острови. През май 1773 г. Ласи препраща в Мадрид картата на Г. Ф. Милер от 1758 година. От Мадрид незабавно я изпращат на вицекраля на Мексико Антонио Мария Букарели-и-Урсуа.

Всички тези тревожни донесения предизвикват съответните противомерки. През периода между 1769 и 1776 г. възниква мрежа от испански католически мисии по още неовладените от испанците територии на днешния щат Калифорния. От такава мисия израства град Сан Франциско.

А след получаването на Милеровата карта Букарели бързо организира експедицията и я изпраща към северозападните брегове на Северна Америка. Тази експедиция под командата на Хуан Перес през 1774 г. излиза от мексиканското пристанище Сан Блас и стига до 54°30 с.ш. На връщане Перес открива на о. Ванкувър (той взема острова за крайбрежие на континента) залива Нутка, в който четири години по-късно ще спре Кук.

През 1775 г. от Сан Блас на север тръгват два кораба. Единият от тях се командува от бележития испански мореплавател Хуан Франсиско Будего-и-Куадра; той стига до местата, лежащи на 58° с.ш., и влиза в залива Аляска.

В Англия през 1776 г. се появява съобщението, че през 1774 г. (а в действителност — 1775 г.) испанците били минали покрай северозападните брегове на Северна Америка до 58°20' с.ш., като открили множество превъзходни заливи.

Кук се върна в Англия в най-подходящия възможен момент. Той слезе на британския бряг на 30 юли, а на 17 август започна подготовка за новото плаване.

„Резолюшън“ се ремонтираше в Дептфорт, а в началото на януари 1776 г. Кук се сдоби с втори кораб за новата експедиция въглевоза, „Делиджъне“ с водоизместимост 300 тона. Този кораб бе преименуван на „Дискъвъри“ („Откритие“).

На 14 февруари 1776 г. Кук бе назначен за командир на организираната експедиция. Същия ден той изпрати писмо до Джон Уокър в Уитби. Той си признава, че много се радва на назначението, тъй като предпочита опасното плаване пред тихия живот в оставка.

Командите на корабите бяха подбрани от ръководителя на експедицията. Командирът на „Дискъвъри“, 34-годишният Чарлз Кларк, имаше опита от две околосветски пътувания. За жалост той

отдавна бе болен от туберкулоза и тази болест се изостри още повече, след като по-късно му се наложи да поеме ръководството на експедицията.

Първи помощник на Кук на „Резолушън“ бе лейтенант Гор, участвувал в три околосветски плавания, като едното от тях бе извършил като трети помощник на Кук на „Индевър“.

За разлика от Кларк и Гор вторият помощник на Кук на „Резолушън“ — Джеймс Кинг, бе новак. Обаче този 26-годишен моряк бе получил отлична подготовка по астрономия в Оксфорд и Париж. Кинг бе необикновено обаятелен и хуманен човек. Той владееше перото и стана историограф на третата експедиция.

На „Дисквъри“ първи помощник на Кларк бе Джеймс Барни, който беше взел участие във второто плаване като мидшипман и отлично се бе представил в тази експедиция.

Щурман на третата експедиция бе Уилям Блай — отличен геодезист и Картограф, но човек със злобен нрав и тежък характер. Той бе инициатор на жестоките разправии с мирни островитяни. Той влезе в историята няколко години след завръщането си от третата експедиция. Командувайки брига „Баунти“, той докарва екипажа до открит бунт. Матросите оставят Блай и група негови привърженици в една лодка в открито море, а самите те се заселват на необитаемия о. Питкерн.

Приемници на Банкс и двамата Фостер станаха хирургът на експедицията Уилям Андерсън и помощникът му Дейвид Сямюъл. Швейцарецът Йохан Вебер бе зачислен в експедицията като художник.

Третата експедиция на Кук подобно на предишните бе плаваща академия, от която по-късно излизат десет капитани и двама адмирали. Двама от „абитуриентите“ на тази академия — Джоузеф Билингс и Джеймс Тревенън — се издигат по-късно на руска служба. Билингс през 1785–1792 г. командува руската експедиция в Северния ледовит океан и Тихия океан.

Да, екипажите на корабите бяха превъзходни. Същата оценка заслужаваха и корабите. Но те бяха зле подготвени за далечни плавания. Корабната палата, оглавявана от Палисър, отличен моряк, но крайно лош администратор, а освен това и не от най-почтените, отвратително проведе ремонта на „Резолушън“ и го снабди с гнили въжа и лош рангаутен материал. „Дисквъри“ бе набързо преустроен

от двумачтов кораб в тримачтов. Обшивките на двата кораба бяха лошо изкалафатени и през цялото плаване пропускаха вода.

Първоначалният план на експедицията, в който като основна междинна база на експедицията фигурираше Кантон, бе изменен.

На 6 юли 1776 г. лордовете на Адмиралтейството подписаха поверителната инструкция за Кук.

От нос Добра Надежда Кук трябваше да мине в Индийския океан, за да търси острова, открит през 1772 г. от французина Кергелен на 48° ю.ш. След това през Нова Зеландия трябваше да се насочи към Дружествените о-ви и да върне там Омаи. След като остави хората да си починат, трябваше да прекоси Тихия океан и да стигне до бреговете на Калифорния на 45° с.ш. По-нататък му се предписваше да продължи на север до 65° с.ш. и там да пристъпи към търсене на проток към Хъдсъновия или Бафиновия залив. В случай на неуспех можеше да презимува в Петро-павловск на Камчатка, а другото лято отново да предприеме търсенето на Северозападния или Североизточния проход, след което да се върне в Англия било през откритите при плаването протоци, било по обичайния морски път.

Същността на поверителната инструкция бе изразена по следния начин: „Вие трябва също, със съгласие на туземците, при съответните обстоятелства да въвеждате във владение от името на краля на Великобритания страните, които откриете или които не са били открити, или не са посещавани по-рано от поданици на други държави..., ако откриете необитаема страна, трябва да я въведете във владение на негово величество, като поставите съответните знаци като първооткривател и първовладетел“.

Адмиралтейството връчи на Кук английските издания на руските трудове и карти и по-специално картата на мичман Чаплин от 1730 г., в която бяха отразени откритията на Първата камчатска експедиция, споменатия вече труд на Г. Ф. Милер „Морски пътешествия...“, картата на Милер от 1758 г., картата на Я. Щелин от 1774 г. и някакви материали (трудно е да се каже какви), засягащи руските открития от 50-те и 60-те години на XVIII в. и попаднали в Лондон по не съвсем прави пътища. Всички тези руски материали несъмнено улесняваха плаването на корабите от експедицията в най-северната част на Тихия океан. „Резолушън“ със 112 души екипаж излезе от Плимът на 12 юли 1776 година. „Дисквъри“ с 88 души на борда напусна Англия на 1

август същата година и в Кейптаун настигна флагманския кораб. Причина за забавянето бе тази, че командирът на „Дисквъри“ Кларк бива затворен за дългове, които бил направил брат му, своевременно избягал в Индия.

Двата кораба напуснаха Кейптаун на 30 ноември 1776 година. Кук се насочи най-напред към групата островчета, открити на 46–47° ю.ш. и 38° и.д. през 1772 г. от французина Марион Дюфрен. След като посети тези островчета, Кук ги нарече острови на Принц Едуард. В края на декември 1776 г. експедицията се озова при острова, открит през 1772 г. от Кергелен.

В края на януари 1777 г. Кук пристигна във Вандименова земя (Тасмания). Той описа обстойно жителите — тъмнокожи, с остра коса, хора, които не познавали друго оръжие освен тояги, получавали огън чрез триене и си служели с груби каменни сечива. Тасманийци се хранели предимно с мекотели и плодове от диворастящи дървета. Макар че живеели край морето, не познавали нито салове, нито лодки и не използвали рибата за храна.

През първата половина от XIX в. британските колонизатори изстребват до крак беззащитните островитяни. Деветдесет и девет години след посещението на Кук умира последната представителка от коренното население на Тасмания.

На 11 февруари 1777 г. корабите влязоха в залива Шип Ков. Вече споменахме, че през 1773 г. маорите бяха убили тук десет матроса от „Адвенчър“. Трябва да отбележим — и това прави чест на Кук, — че той не прояви ни най-малка неприязън към новозеландците, след като разбра, че така трагично завършилото спречкване бе станало по вина на англичаните.

На 25 февруари Кук напусна Шип Ков и се насочи на север. В края на март и началото на април той откри островите Мангая, Атиу и Такутеа в южната част на архипелага, който днес носи неговото име.

На о. Атиу Омаи срещна четирима земляци. Преди няколко години те тръгнали с едно кану от бреговете на о. Таити към Раиатеа, но бурята ги отнесла към о. Атиу, който се намира на 7000 мили от Таити. „Този случай — пише Кук — напълно отговаря на обстоятелствата, при които, сигурно, са били първоначално заселвани обитаемите острови в това море и особено онези от тях, които са силно отдалечени от континентите и един от друг.“

Това е вярно. Именно благодарение на такива плавания, понякога случайни, понякога преднамерени, се заселва гигантската полинезийска „галактика“ с безбройните ѝ острови и архипелази, жителите на които говорят на език с еднакъв произход, строят еднакви канута и жилища, от поколение на поколение предават близки по съдържание предания и легенди.

На 28 април 1777 г. Кук пристигна на островите Тонга. Най-напред прекара няколко дни на о. Намуке, а след това обиколи редица острови от групата Хапаи, разположени в северната част на архипелага. Общо взето, експедицията прекара на о. Намуке и островите Хапаи почти три месеца. Затова пък Кук и Андерсън подробно проучиха обичаите, нравите и материалната култура на този гостоприемнен архипелаг. „Хора“, „Жилища“, „Храна“, „Развлечения“, „Полигамия“, „Разменна търговия“, „Занаяти“, „Каменоделство“, „Обработка на земята“, „Система на управление“, „Военни действия и оръжие“ — ето рубриците на сбитото, но много точно описание на островите Тонга, включени в дневника на Кук.

Интересно е, че Кук с нескривано раздражение пише за полинезийските жреци и различните полинезийски култове. И като се съди по обидния тон на тези отзиви, той явно не симпатизира твърде и на свещенослужителите от собствената си родина...

На 12 август 1777 г. Кук пристигна в Таити и след това тръгна на „разходка“ из Дружествените острови. През ноември той топло се раздели с Омай, като предварително му построи къща на о. Хуахине.

На Дружествените о-ви Кук, както и по-рано, се мъчеше да поддържа добри отношения с местните вождове; това бе от интерес за експедицията. Но понякога нервите му не издържаха и в такива случаи той се отнасяше твърде жестоко с островитяните.

Когато на о. Мурееа някой задигна от пасбището бременна коза, принадлежаща на гостите.

Кук заповяда да изгорят едно малко селище и да унищожат няколко канута.

На о. Хуахине бе откраднат секстант. Наскоро крадецът бе намерен и Кук заповяда да му отрежат ушите, като варварското наказание бе извършено публично.

Не по-малко жестоко Кук наказваше и своите матроси и войници. На един от Дружествените о-ви дезертира морският пехотинец Джон

Хари-сън — беше полудял по млада островитянка. Той бе заловен и Кук заповяда да го накажат с две дузини удари с камшик.

На 8 декември Кук напусна Дружествените о-ви и тръгна на север. На 24 декември 1777 г. той откри необитаем остров на 2° с.ш. Нарече го о. Рождество.

Неделята на 18 януари 1778 г. бе един от най-паметните дни в историята на третата експедиция. На разсъмване на 21°12' с.ш. и 158° з.д. на хоризонта забелязаха земя и скоро след това се показа ивица суша, а на другия ден малко по на запад бе открит нов остров. Това бяха островите Оаху, Кауаи и Ниихау от Хавайския архипелаг, за съществуването на които до януарските дни на 1778 г. не знаеха европейските географи.

Край бреговете на Кауаи до корабите се доближиха три канута „и във всяко от тях имаше по четири души — пише Кук; бяхме приятно изненадани, когато открихме, че туземците принадлежат към същата нация, както народът на Таити и на другите острови, които бяхме посетили“.

На другия ден островитяни се качиха на борда на „Резолушън“. „Досега никога не бях виждал — отбелязва Кук — индианци^[1], попаднали на кораба, да са до такава степен смаяни. Очите им постоянно се местеха от предмет на предмет, слисаните им погледи и дивите движения изразяваха крайното им учудване при вида на новите за тях неща. Това показваше, че те никога не бяха стъпвали на кораб.“

Желязото обаче бе познато на островитяните и много се търсеше. Наричаха го „хамаите“ и Кук забеляза две железни изделия — парче от обръч и къс от широк нож. Той предположи, че тези предмети са попаднали тук с дъските от някой потънал недалеч от Хаваите кораб. Ако се съди по учудването, с което хавайците бяха посрещнали англичаните, версията на Кук трябва да се приеме като вярна. Не е изключено обаче много време преди британските мореплаватели, през XVI и XVII в. Хавайският архипелаг да е бил посещаван от японци или испанци. В испанските архиви, държани в строга тайна до края на XVIII в., има документи, които позволяват да се допусне, че на път от Филипините за Америка капитаните на някои сбъркали курса си кораби са минавали край острови, положението на които отговаря на координатите на Хаваите.

Сведенията за тези открития обаче били държани заключени със седем ключа и честта за истинското откритие на Хаваите безусловно се пада на Кук.

На новооткритите острови експедицията прекара петнадесет дни. Кук нанесе на карта островите Кауаи, Ниихау, Кауала и Оаху и само с крайчеца на ухото дочу нещо за големия о. Хавай, където след малко повече от единадесет месеца той се прости с живота.

Хавайските острови напомняха до голяма степен Таити и архипелага Тонга. Подобно на останалото население на Полинезия, хавайците бяха искусни земеделци. Те грижливо си обработваха земята, използваха торове, напояваха нивите си с вода от язовири, което се улесняваше от факта, че в планините бе лесно да се направят бентове. На Хавайските о-ви се развъждаше риба в специални рибарници, добиваше се морска сол чрез изпаряване на морската вода, изработваше се здрав плат от ликото на един вид черници, като в оцветяването на този плат (както и в Таити го наричаха „тапа“) местните жители значително превъзхождаха далечните си съседи.

Тук се изработваха бързоходни канута, леки и здрави къщи. Наметалата и шлемовете от алени и златисти пера учудваха Кук и спътниците му с красотата си. На тези острови имаше корабостроители, музиканти, готвачи, резбари, масажисти; разделението на труда тук бе отишло по-далеч, отколкото на другите полинезийски острови.

На тези вълшебни острови бе непознато равенството. Властта принадлежеше на вождовете (алии), а простолюдието (макааинана) се трудеше с пот на чело и хранеше вождовете. Отделни острови се управляваха от върховни вождове (моа), голямо влияние имаха жреците (кауана), които следяха за изпълнението на всевъзможните религиозните забрани — капу (на Таити тези забрани се казваха табу).

Макар че прекара на новооткритите острови една-две седмици, с присъщата му наблюдателност Кук описа бита и нравите на хавайците.

На 2 февруари 1778 г. корабите напуснаха Хавайските о-ви и се насочиха към бреговете на Северна Америка, където пристигнаха на 7 март на 44°20 с.ш. — крайбрежието на днешния щат Орегон.

Като се движеше в северна посока, Кук не забеляза протока на Хуан де Фук, отделящ Ванкувър от континента, и на 29 март 1778 г.

влезе в големия залив Нутка, открит (Кук не знаеше това през 1774 г.) от испанеца Хуан Перес.

В този залив Кук се задържа доста време, тъй като корабите трябваше да се поправят и да се отстранят „производствените дефекти“, на които английските корабостроители бяха толкова щедри.

Двата кораба пропускаха вода като решетка, а на „Резолюшън“ на туй отгоре бе излязла от строя фокмачтата.

Фокмачтата. Предстои ни да научим каква злокобна роля изигра тя в съдбата на Кук...

Край залива Нутка живееха индианци от племето квакиютъл, изкусни ловци на морски и горски животни. По свой обичай Кук сбито и точно описа облика на индианците, големите им и не-спретнати къщи, сечивата им, накитите, лодките, риболовните принадлежности. И естествено не отмина техните тотеми — високи стълбове с родови емблеми — изображенията на различни животни и птици.

Индианците бяха готови да дадат всичко срещу предмети от желязо, мед и месинг. Спътниците на Кук срещу брадви, ножове, триони, месингови копчета получаваха кожи от морски бобр^[2]. По-късно моряците продадоха тези кожи в Макао по 10–15 фунта едната. Търговията с ценни кожи им донесе огромни печалби, а слухът за кожата, които можели буквално без пари да се получат по западното крайбрежие на Северна Америка, предизвика „кожарска“ треска в Англия и САЩ.

Множество търсачи на лесна печалба се юрват към неприветливите води, миещи тези брегове.

Започва колонизацията на о. Ванкувър. За горчивите й плодове може да се съди по някои, съобщения на канадските вестници от април 1978 година. Този април е месец на тържествен юбилей — в Канада и преди всичко в тихоокеанската й провинция Британска Колумбия се чествува 200-годишнината от посещението на Кук в залива Нутка. Представителката на индианците-квакиютли Дона Тиндал през март 1978 г. заявява, че сумата от един милион и шестстотин хиляди долара, отпуснати от властите на Британска Колумбия за юбилейните празненства, е „безпримерно пилеене на средствата на данъкоплатците и пряко оскъряние за индианците от тази провинция. Ние не желаем да участвуваме в тържествата, които ни напомнят за насилията над нашите обичаи и нашия език, и не трябва да пеем и да играем по

представления, които се уреждат от не-справедливото и расистко общество“^[3].

Още по-остри са изказванията на индианци от групата моучат, живеещи по бреговете на залива Нутка. Те отказват да приемат от управниците на провинцията 200 000 долара за изграждане на „голяма къща“ — жилище, наподобяващо онези индиански къщи, в които техните предци живеели преди двеста години.

На времето вождът Макина топло посрещнал Кук. Но белите хора за двеста години извършили злодеяния, които отнесли в гроба девет десети от потомците на Макина. Едра шарка, туберкулоза, венерически болести, алкохолизъм — това са все дарове на белите пришълци, и индианците не желаят да вземат участие в празненството, което за сетен път им напомня за бедите, връхлетели техните деди и бащи...

На 26 април 1778 г. Кук напусна залива Нутка и се насочи на север. На 1 май корабите стигнаха 55° с.ш. — мястото, където през 1741 г. до американските брегове бе доплувал Чириков. По-нататък експедицията се движеше на северозапад. И Чириков, и Бодега-и-Куадра, и Кук поради силните югоизточни ветрове и мъглите бяха принудени да плават далеч от брега между 55 и 58° с.ш. Затова те взеха големия Александров архипелаг, който се простира успоредно на континента, за крайбрежие на самия континент.

На 4 май се показва побелялата глава на връх Св. Илия, наречен така от Беринг, а на 9 май корабите влязоха в огромния залив Аляска, открит от Беринг и Чириков. Като отминаха заливчето Якутат, което Кук в чест на Беринг нарече Бе-рингс бей, корабите се приближиха до о. Каяк, където през 1741 г. бяха дебаркирали спътниците на Беринг — щурманът Софрон Хитров и естественикът Георг Стелер. Като даде на острова името Кейс Айлънд, Кук остави на брега бутилка с бележка и две сребърни монети. Това бе „знакът за заявка“ — по такъв начин островът се обявяваше за владение на британската корона.

На 12 май корабите влязоха в залива, който Кук нарече Сандуич Саунд, а редакторът на записките му го преименувал на Принц Уйлям. Тук участниците на експедицията срещнаха индианците-чугачи, които си осигуряваха прехраната по същия начин както квакиютлите.

По-нататък, като заобиколи Кенайския п-в, на 1 юни Кук влезе в широк залив, който взе за естуар на голяма река. Всъщност това бе

дълбоко врязал се в сушата залив (днес той носи името на Кук и на брега му е разположен най-големият град на Аляска — Ангоридж). Тук отново се повтори операцията с бутилката и монетите.

Като продължи по следите на Беринг и Чириков и използва картата на Г. Ф. Милер, Кук мина покрай островите Шуяк, Афогнак и Кадяк, като смяташе, че те се отнасят към континента. По-нататък той се движеше край откритите от Беринг о. Туманни (Чириков) и Шумагинските острови.

Безкрайно далеч бе от Шумагинските о-ви до бреговете на Русия, но и тук вече, край западния вход в Аляски залив, се появиха признаци на руско влияние. Местните жители — алеути — посрещнаха корабите с кожените си лодки-байдари и един от тях предаде на „Дискъвъри“ малко калаено ковчеже. В него имаше бележка на руски език и в текста личаха две дати — 1776 и 1778 година.

През протока Укатан от залива Аляска Кук излезе в Берингово море и на 28 юни въведе корабите в залива Самгунудха на северния бряг на един от Алеутските о-ви — Уналаска. Там алеутите му предадоха бележка на руски език, но „поради непотребност“ той им я върна.

На 2 юли 1778 г. Кук напусна Уналаска и потегли на североизток, отначало покрай северния бряг на о. Унимак, а после покрай северното крайбрежие на наподобяващия сабя п-в Аляска. До 23 юли той се движеше във водите на обширен залив, който нарече Бристолски. На руските мореходци този залив, изглежда, още не е бил познат. От нос Нюенем — западния край на Бристолския залив — Кук сви към морето и на 28 юли се приближи до о. Свети Матей, открит от русите през 1748 година.

На 3 август почина хирургът и естественик на експедицията У. Андерсън и Кук с неговото име назова забелязания през този ден остров. Но островът вече си имаше име — през 1728 г. Беринг го бе наименовал Свети Лавренти (Сейнт Лорънс).

На 9 август, продължавайки край източното крайбрежие на Беринговия проток, Кук стигна до най-северозападния край на Северна Америка. Макар че на картата на Милер в тази точка имаше надпис: „Брегът е открит от геодезиста Гвоздев през 1730 г.“^[4] и Кук дава на носа, открит от руските първооткриватели, названието „нос Принц Уелски“.

След това Кук прекоси Беринговия проток и заведе корабите в залива Св. Лавренти, врязал се в Чукотския бряг. Той подробно описа жителите на тези места, техните летни и зимни жилища. Беше прав, като направи извода, че пред него е страната на чукчите, изследвана от Беринг през 1728 година.

На 11 август Кук потегли на изток, към Америка. Като избиколи нос Принц Уелски, той излезе при северния бряг на Аляска. Напразно се надяваше в тия места да навлезе в свободен от двете страни северозападен проход. На $70^{\circ}20'$ с.ш. и $161^{\circ}50'$ з.д. пътят на корабите бе препречен от плътни ледове. От издадения в морето бряг, наречен от Кук Ајси Кейп (Леден нос), до бреговете, на които се намираха огромни леговища на моржове, той обърна на югозапад.

Кук бе огорчен от неуспеха — северозападният проход не можа да бъде открит. Оставаше смътната надежда за намиране на североизточния проход и той се насочи да го търси към северните брегове на Сибир. На 29 август той се приближи по северното сибирско крайбрежие до един нос, на който даде името нос Норд (Северен; днес нос Шмит). Но и тук ледовете се оказаха непроходими.

Надеждите да се намерят водни пътища от Тихия океан към Атлантическия океан пропаднаха. Кук се върна в Беринговия проток, този път от север на юг, и както се движеше покрай западния бряг на Аляска, откри обширния залив Нортън. Не можа да се приближи към южния му бряг поради множество плитчини.

Кук изказа предположението, че в тези места в морето се влива голяма река. Догадката бе правилна — тук в залива Нортън се влива великата река Юкон.

Корабите минаха покрай устието ѝ на 18 септември. А на 2 октомври 1778 г. те пуснаха котва в залива Самгундха на Уналаска, напуснат от експедицията преди три месеца. Тук на 14 октомври стана първата му среща с началника на руското селище на Уналаска щурмана Герасим Григориевич Измайлов. „Уверих се — пише Кук, — че той отлично познава географията на тия места и че са му известни всички открития, извършени от русите, като той веднага ми посочи грешките на новите карти“. Измайлов показа на Кук две руски карти на северната част на Тихия океан и премахна от картата на Г. Ф. Милер една трета от островите, които съгласно думите му не съществували в природата. „На грижите му — отбелязва Кук в дневника си на 21

октомври — поверих писмо до Адмиралтейството, като сложих в плика и карта на северните брегове, които бях посетил.“ Измайлов се разбирал с Кук чрез „посочване“, т.е. с жестове.

На 22 октомври „Резолюшън“ бе посетен от Яков Иванович Сапожников, началника на руското селище на о. Умнак. Той съобщи на Кук, че в Петропавловск хранителните продукти са твърде малко и че са много скъпи. Под влияние на това съобщение Кук реши да се откаже от зимуване в Петропавловск и да се върне на Хавайските острови. Кой можеше да знае, че там го чака гибел и че в Петропавловск, а не на Хавайските о-ви, загубилата своя ръководител експедиция ще получи всички продукти в изобилие и при това безплатно! Кук и спътниците му Д. Самуел, Т. Едгар и Дж. Ледярд оставиха превъзходни описания на руското селище на Уналаска, разположено на десет мили от мястото, където стояха корабите. Кук посвети няколко страници на родените ловци на морски животни — алеутите на Уналаска.

Като описва руското селище (това е, между другото, първото постоянно руско населено място в Америка), Кук пише, че то се състои от една много голяма къща, в която живеят освен русите също ителмени и алеути. „Русите — отбелязва той — владеят изкуството от посредствени продукти да приготвят вкусни ястия. Много ми хареса приготвеното от тях китово месо; доста сполучливо заменят хляба спудинг или пирог от съомга-хайвер, добре разбит и опържен. Русите имат склонност към хляба и към ястия, в които основна част е брашното, но най-вероятно е тук то да е рядкост. Ако се изключи сокът от ягодови плодове, който те добавят към храната, единственото им питие е чистата вода и за тях е голямо щастие, че нямат под ръка нещо по-силно.

От тези места те се снабдяват не само с храна, но и до голяма степен с дрехи, които правят предимно от кожи; и това е може би най-хубавото, което човек може да има тук. Горните дрехи се шият подобно на наметалата на нашите кочияши и те им стигат до коленете; освен това те носят по две жилетки, панталони, кожена шапка и ботуши... Двамата тукашни началници имаха сини платнени куртки и както те, така и другите руси носеха копринени ризи; може би това са единствените дрехи, които не са собствена изработка.

Русите живеят на всички главни острови между Уналаска и Камчатка и стоят тук с единствената цел да добиват ценни кожи, като

първият и основен обект на лов са морските бобри... Всички тези «кожухари» от време на време се сменят. Онези, които срещнахме, бяха дошли тук от Охотск през 1776 г. и трябваше да се върнат пак там през 1781 г., така че им предстои да останат на о. Уналаска още четири години“.

За всички жители на Уналаска пристигането на два големи чужди кораба бе необикновено събитие. Ето как Г. Г. Измайлов докладва на началството си за пристигането на англичаните:

До Камчатската Болшереецка
Канцелария
От щурманския ученик
Герасим Измайлов

РАПОРТ

След пристигането ми в тукашните Алеутски острови през тази 1778 година, август 14, но поради задължението ми към казаната канцелария да направя преброяване на тукашните народи, трябваше да отплувам от пристанището на остров Уналаска на септември 2 към остров Умнак, Четири сопки и прочие. А след пристигането ми, на септември 20 пристигнаха на същия остров Уналаска и се спряха на голямо разстояние от моето пристанище откъм северната страна на залива два пакетбота от остров Лондон, англичани се казват. В изпълнение на длъжността си веднага ги посетих и в продължение на три дни се намирах при тях, бях към тях любезен и гостоприемен. Услужих им, с каквото имах сам, сетне наредих на алеутите, наши данъкоплатци, докато англичаните са тук да им ловят риба и да ги снабдяват. А докато бях при тях чрез знаци разбрах, че тази 778 година през октомври на 15 число, отгук, от Уналаска, имат намерение да заминат към 22°00' с.ш., където смятат да презимуват в Петропавловското пристанище до май месец.

На големия пакетбот, наречен Резолюшън, господин полковникът се именува Дем Кук, лейтенантите са трима:

първият — Жиот Гор, вторият — Дем Скин [Кинг], третият — Жион Вилимсин [Уилямсън]; всичко хората, които са на пакетбота, са 110, включително всички офицери. На другия пакетбот, наречен Ескадре [Дисквъри], командирът му с чин майор е Чир Тляр [Чарлс Кларк], лейтенантите са двама: първият — Димск Боринг [Джеймс Барни], вторият — Жион Рикман, всичко хората на Ескадре са 70 души, включително офицерите.

А понеже чрез знаци [научих], че те имат намерение [да отплуват] за Петропавловското пристанище, обясних им, да изпратят велбот с този рапорт и след това вече да пътуват с корабите. Защото, ако тръгнат направо с корабите, без да предупредят, ще стрелят по тях с топове. А за всичко в идната 779 година на корабите в Охоцк с [щурманския] ученик, а в Камчатка със старшия Сапожников обстойни рапорти ще представя.

Саморъчно написал
щурмански ученик Герасим Измайлов
октомври 14 ден от 1778 година.
В Болшеретската канцелария получен
април 20 число от 1779 година.

На 26 октомври корабите напуснаха Уналаска и се насочиха на юг. Точно след един месец те вече бяха край остров Мауи от Хавайския архипелаг. Този остров не бе открит при първото посещение на архипелага, както и съседният, най-големият остров Хавай, до който корабите се приближиха на 1 декември. Отдалеч се виждаха снежните върхове на два гигантски вулкана — Мауна Кеа и Мауна Лоа. Шест седмици корабите плаваха, без да бързат, около острова по посока на часовниковата стрелка. Плаването не беше лесно, тъй като навсякъде край брега бяха пръснати безброй рифове. Корабите бяха в окаяно положение — протичаха, мачтите, рангаутът, ветрилата имаха нужда от незабавен ремонт. Крайно раздражен, Кук гневно пише в бележките си от 19 декември за безобразните порядки във флота, където редовно започнали да снабдяват корабите с негодни припаси. Кук явно имаше

пред вид в случая граф Сандвич и шефа на Корабната палата Палисър. Тези критични бележки са изрязани от текста на дневниците на Кук при първото им публикуване.

На 16 януари 1779 г. корабите влязоха в просторния залив Кеалакекуа на западния бряг на о. Хавай. Те бяха посрещнати от възторжена тълпа островитяни — най-малко хиляда канута излязоха да посрещнат гостите. На 17 януари Кук писа в дневника си за последен път. Той отбеляза, че „човек на име Тоуха (Као), както скоро научихме, бил имал духовен сан... се появи твърде церемониално и през време на тази церемония ми връчи прасенце, два кокосови ореха, парче червен плат; този плат той уви около бедрата ми“.

Нито Кук, нито спътниците му подозираха, че върховният жрец Као го възведе в ранг на велико божество.

...Едно време на о. Хавай живял добър и могъщ бог, който се казвал Лоно. Островът бил необитаем, а Лоно желяел във владенията му да се заселят хора. До брега се разбили две лодки, хората в тях се спасили, но злият бог на огъня им заповядал да напуснат острова. Тогава Лоно хвърлил злия бог в кратера на планината Мауна Лоа и оттогава в нея бушуват пламъците. А хората Лоно оставил на острова и в негова чест те започнали всяка година да уреждат тържества.

Веднъж Лоно взел да ревнува жена си Опуна от простосмъртен и в яростта си я бутнал от висока скала. Ужасен от направеното, той напуснал острова, но уверил хората, че след време ще се върне към тези брегове с плаващ остров.

Преди дванадесет луни край островите Кауаи, Ниихау и Оаху се появили два плаващи острова, водени от бога Лоно. След това островите изчезнали. Изчезнали толкова бързо, че хората не успели достойно да почетат бога Лоно.

И ето че тъкмо в дните на макахики — празника в чест на бога Лоно — плаващите острови отново се появили край бреговете на о. Мауи...

А след това богът Лоно, с други думи, капитан Кук, се яви на о. Хавай...

Богокапитанът Лоно избра за седалище залива Кеалакекуа. Той заповяда в южната част на брега на същия залив да се изгради обсерватория. На северния бряг на залива в селището Кавалоа бе резиденцията на върховния вожд Каланиопу.

На 26 януари 1779 г. Каланиопу с голяма свита и всевъзможни дарове пристигна на „Резолушън“. При тържествена обстановка Кук и Каланиопу си размениха имената и по такъв начин завинаги закрепиха дружеските връзки.

Но вече на 2 февруари Каланиопу започна да подпитва моряците кога най-сетне бог Лоно ще напусне о. Хавай. Вечните връзки се оказаха нетрайни по вина на гостите.

Матросите и офицерите безчинствуваха, а вождовете и мнозина от жреците се възмуцаваха от ненаситната лакомия на спътниците на бог Лоно. Възмуцаваха се затова, че всички припаси се доставяха на корабите, без да се заплащат. Освен това гостите се държаха отвратително с местните жени. В Хавай не бе познато еднобрачието и нравите бяха доста свободни. Но моряците направо насилваха, а матросът Уилям Наш съзнателно заразяваше жените с венерическа болест. Той наистина бе наказан за това с две дузини удари с камшик, но наказанието не повлия на приятелите му.

Кук разбра намека на Каланиопу и на 4 февруари корабите напуснаха залива Кеалакекуа.

Фокмачтата!!! Същата, която бяха ремонтирали в залива Нутка. На 8 февруари Кук се убеди, че тя бе станала съвсем негодна. Трябваше незабавно да се подслонят корабите в удобен залив и да се свалят мачтата на брега.

Но освен Кеалакекуа наблизо нямаше друг що-годе удобен залив. „В 10 часа — пише лейтенант Кинг — обърнахме фордевинд и се насочихме към залива Каракаку (Кеалакекуа), проклинайки и оплаквайки нашата фокмачта.“ На 11 февруари корабите влязоха в залива и два дни по-късно моряците закараха мачтата на брега. Островитяните приеха гостите без ентузиазъм. Те бяха изгубили вяра в новоизпечения бог Лоно и още на 13 февруари на два пъти се сбиха с пришълците, като гостите и двата пъти използваха огнестрелно оръжие.

В по-нататъшните тъжни събития до голяма степен бе виновен самият Кук. Трите околосветски пътешествия му бяха разклатили нервната система. При първото и второто плаване той се бе сдържал. През време на третата експедиция проличаха резултатите от огромното претоварване. Мидшипманът Дж. Тревенън пише, че Кук често изпадал в ярост, като понякога гърчове разтърсвали тялото му.

Тревенън нарича такива припадъци „хейва“, като обяснява, че това е „такъв танц у островитяни в южните морета, който силно напомня конвулсии и скокове“.

През нощта на 14 февруари бе откраднат големият ял, закотвен близо до кораба „Дисквъри“. Капитан Кларк доложи за това на Кук. Ръководителят на експедицията страшно се ядоса и между седем и осем часа сутринта слезе на брега до селището Кавалоа. Придружаваха го девет морски пехотинци и командирът им лейтенант Филипс.

Разярен, Кук смяташе да плени Каланиопу, да го закара на „Резолушън“ и да го държи там до връщането на откраднатия ял.

За да не може нито едно кану да излезе от залива, капитан Кларк изпрати две лодки — едната към селището Кавалоа, а другата в южната част на залива.

Описанията на по-нататъшните събития са пълни с противоречия. В рапорта на единствения очевидец, англичанина лейтенант Филипс, няма яснота, а другите участници в експедицията представят станалото в селището Кавалоа всеки по своему.

Имало е обаче очевидци-хавайци. През 1825 г. руският мореплавател О. Е. Коцебу записа в дневника си интересни подробности от показанията на стария островитянин Калемаку, който бе видял с очите си при какви обстоятелства загинал Кук.

Събитията се развили по следния начин. С отряда морска пехота Кук се явил при Каланиопу и заповядал вождът под конвой да тръгне към кораба. Каланиопу безропотно се подчинил на Кук и тръгнал към лодката. По пътя те срещнали една баба и някакви вождове, които взели да придумват Каланиопу да не се подчинява на заповедта на Кук. „Капитанът — пише Кинг, — който все още нетърпеливо искаше да изпълни намерението си, направи всичко възможно, за да накара тези хора да му отстъпят.“

Кинг не казва какво именно бил предприел при това положение Кук. А. Е. Коцебу, като се позовава на думите на Калемаку, записва, че Кук хванал Каланиопу за ръка, като искал да го отведе със себе си. Като имаме пред вид, че в третото плаване Кук бързо губел самоконтрол, може да се предположи, че Кук е приложил мерки за физическо въздействие. Калемаку разправял, че малко преди тази сцена от лодките, патрулиращи в залива, била открита стрелба по няколко кану-та. На мястото, където бил Каланиопу, дотърчал

островитянин, ранен с куршум от мускет, и започнал със сълзи на очи да моли вожда да не отива на кораба. Като видяла окървавения си съплеменник, разярената тълпа се нахвърлила върху Кук и неговия отред.

Ако се съди по свидетелствата на Филипс и Кинг, сбиването започнало, след като един от хавайците се нахвърлил върху Кук. Капитанът стрелял срещу него с двуцевка пушка, обаче или зарядът е бил халосен, или пушката е била заредена със съчми; така или иначе нападащият не пострадал. След това островитяните се окуражили още повече. Кук дал заповед „всички в лодките“ и с втори изстрел убил един хаваец.

„Трябваше да се приложи сила — пише Кинг — и господин Филипс заповяда на войниците да стрелят; част от войниците изпълниха заповедта, след което индианците се нахвърлиха върху тях със страшна ярост, свалиха ги па земята и ги помъкнаха към водата. Оръжието сега се оказа безполезно. Който знаеше да плува, стигна до лодките, а на останалите на място им строшаваха главите.

По това време капитан Кук беше отдясно на господин Филипс и сержанта. Господин Филипс беше свален на земята и ударен с кама в гърба, след което нападащият се дръпна, за да нанесе нов удар, но господин Филипс се съвзе, опря се на коляното и с изстрел от упор уби туземеца.

Това щастливо обстоятелство накара туземците да отстъпят и позволи на господин Филипс да си пробие път към лодките. Нататък се затича и капитан Кук; той бе вече до самата вода, когато един вожд го удари по врата и рамото с остра желязна пръчка; капитанът падна по лице във водата. Индианците се нахвърлиха върху него със силни викове, стотици се струпаха над него и го доубиха с ками и тояги...

Освен капитан Кук от наша страна загинаха капралът и трима морски пехотинци.“^[5]

Това бе неизмерима загуба. Трудно можеше да си представи човек, че командирът вече го няма. Някои офицери предлагаха незабавно да се открие огън с топовете и да се унищожи всичко живо в залива Кеалакекуа. Смъртно болният капитан Кларк взе мъдро решение — да се откаже от наказателни мерки и по мирен път да накара островитяните да върнат останките на покойния Командир. На другия ден Кинг встъпи в преговори с хавайците. Те обещаха да

предадат тялото на Кук, макар че това щеше да стане трудно — трупът на ръководителя на експедицията бе разкъсан на мястото, където бе станала схватката.

Вечерта на 15 февруари двама островитяни донесоха на борда парче от бедро. Решено бе да се настоява за предаването на останалите части от тялото.

На 17 февруари стана сблъскване до мястото, откъдето моряците вземаха вода. Лейтенант Джон Рикман с група матроси нахлу в най-близкото селище; те изгориха около сто и петдесет жилища и убиха седмина островитяни, като Рикман закачи на видно място две човешки глави. Кларк нареди да се хвърлят в морето тези „трофеи“.

На 20 февруари вождовете и жреците предадоха останките на командира — скалп, глава без долна челюст, бедрена кост, кости на предмишница и китки на ръцете. По белега между палеца и показалеца (в Нюфъндлънд в ръцете на Кук бе експлодирал патрон) останките бяха разпознати.

На 22 февруари прахът на капитан Кук бе спуснат в морето, а на другия ден корабите напуснаха злощастния залив Кеалакеуа.

Изпълнявайки предназначенията на Кук, Кларк поведе корабите на север, за да продължи търсенето на северозападния проход.

На път за Беринговия проток на 29 април корабите влязоха в Петропавловското пристанище. Тук моряците бяха топло посрещнати от главния командир на Камчатка премиер-майор Магнус Бем. Бем безвъзмездно снабди експедицията с продукти и корабен инвентар. Кларк предаде на управителя на Камчатка комбинирана карта на откритията на експедицията и твърде ценна сбирка от океански рядкости, която днес се съхранява в Етнографския музей на Академията на науките на СССР в Ленинград.^[6]

По-нататък корабите преминаха през Беринговия проток, но на 70° с.ш. пътят им бе преграден от ледени полета. На 27 юли Кларк тръгна на юг. На 22 август, когато приближаваха към, Петропавловския залив, той почина и командването на експедицията пое Джон Гор.

В Петропавловск корабите останаха до 8 октомври 1779 г. и гостите пак бяха посрещнати твърде радушно. Този път те имаха работа не с М. Бем, заминал за Петербург, а с временния командир на Камчатка капитан В. И. Шмалев.

Пътят от Петропавловск към бреговете на Англия минаваше през водите на Япония, Индийския и Атлантическия океан. В устието на Темза корабите влязоха на 7 октомври 1780 година. Плаването бе продължило петдесет месеца и двадесет и пет дни.

По значение третата експедиция отстъпва на предишните плавания на Кук. И то не защото Кук и Кларк не успяват да открият северозападния, проход — кораби минаха през него много десетилетия след Кук, — а защото един от най-важните обекти на третата експедиция е онази част от Тихия океан, за която основните географски проблеми вече са решени от направените през XVII-XVIII в. руски открития.

Най-важното постижение на последната експедиция на Кук е откритието на Хавайските острови. Безспорно важни са и откритията му по западния бряг на Аляска, извършени по ориентири, вече набелязани от руски мореплаватели.

Общите резултати от дейността на Кук са огромни. С опита на безпримерните си плавания той доказва, че Световният океан не само в Северното, но и в Южното полукълбо надхвърля по площ земната суша. Като изтрива от географската карта Южния континент, Кук нанася на нея двата острова на Нова Зеландия, източното крайбрежие на Австралия, Нови Хебриди, Нова Каледония и множество малки острови и атоли.

Тези експедиции, в които вземат участие изтъкнати учени — Дж. Банкс, Д. Соландър, И. Р. и Г. Форстер, откриват пътя за всестранни научни изследвания на земи и морета в Южното полукълбо. Дейността на командира на трите наистина велики експедиции оказва значително влияние върху развитието на световната географска мисъл.

На презрение към фалшиви авторитети, на смелост в научното мислене, на безпределна смелост и мъжество се учат от Кук онези, които бяха поели от него щафетата на откритията.

И може би най-добра оценка на Кук даде верният му помощник Джеймс Кинг: „Знанията, опитът, прозорливостта му помогнаха толкова всестранно да овладее професията си, че и най-големите пречки се преодоляваха и най-трудните плавания ставаха леки и почти безопасни под негово ръководство“.

[1] Кук често нарича така жителите на островите Океания. ↑

[2] Бобри — вид тюлени, по-често наричани „морски котки“, които притежават ценна кожа (б. пр.). ↑

[3] „The Canadian Tribune“. April 17, 1978; „The Fisherman“, April 7, 1978; „The Pacific Tribune“, April 15, 1978. ↑

[4] Г. Ф. Милер греши с две години. Откриването стана през 1732 година. ↑

[5] „...Капитанът падна по лице във водата и веднага го обсипаха с железни и бамбукови копия и започнаха да нанасят удари..., докато не погубиха нашето слънце, нашата светлина, нашата отрада и истинския ни вожд. През цялото време той се обръщаше да види дали сме се натоварили в лодките...“

Това не е за Кук. Това е за Магелан. За последните му минути. Каква трагична близост в съдбите на двама велики мореплаватели.

Да, приликата е фатална. А Кук бе казал веднъж на естественика А. Спарман: „Не мога да разбера защо му е потрябвало на Магелан да встъпва в никому ненужен сблъсък с туземците“. В пристъп на ярост Кук повтори трагичната грешка на Магелан и загина в също толкова неоправдана схватка с хавайците. ↑

[6] В началото на юни 1779 г. Кларк изпраща в Адмиралтейството писмо със съобщение за гибелта на Кук. То пътува през цял Сибир и от Петербург бива доставено в Лондон на 10 януари 1780 година. Тъжната вест за смъртта на Командира е получена в Англия девет месеца преди завръщането на третата експедиция. ↑

РЕСТАВРАТОР НА ЛИТЕРАТУРНОТО НАСЛЕДСТВО НА КУК

„Ръкописите не изгарят.“ Човек неволно си спомня тези мъдри думи на Михаил Булгаков, когато става дума за литературното наследство на Джеймс Кук. През 1912 г. един от неговите биографи — Артър Китсън — пише: „Доколкото ми е известно, съществува една единствена страница от дневника на първото плаване на Кук, написана от него лично“.

Четиридесет и три години по-късно в Кеймбридж биват издадени материалите от това плаване, като за основа на изданието е послужил дневникът, от първия до последния ред написан от ръката на Кук. Чудо, ще кажете? Може би. Иначе трудно можем да наречем резултата от наистина титаничната работа, която извършва новозеландският историк и географ Джон Бигълхол по подготовката на изданието от 1955 година.

След чудо № 1 идва през 1961 г. чудо № 2, а след това през 1967 г. — чудо № 3. Това бяха публикациите на материалите от второто плаване на Кук, в които бяха отстранени решително всички следи от кощунствените поправки, внесени без знанието на автора.

Чудо № 4 — пълната научна биография на Кук — се появява през 1974 г., но на създателя не бе съдено да види тази книга — той почина през 1971 г., след като беше навършил седемдесет години.

Бигълхол е роден и израстъл в столицата на Нова Зеландия Уелингтън. Той учи в Уелингтънския университет и след това дълги години преподава там история. Но Кук не го оставя да води заседнал живот. Автентични материали за трите велики експедиции Бигълхол търси в Австралия и Англия, в Канада и САЩ, по маршрутите на Кук той обикаля много от островите и архипелазите на южните морета.

За да си представим мащабите на възстановителната дейност на Бигълхол, нека извършим три рейса от XVIII в. в XX в.

Първи рейс. На 15 септември 1771 г., два месеца след като Кук се е върнал от първото си плаване, първият лорд на Адмиралтейството

граф Сандуич се срещнал в едно йоркширско имение с видния музикален деец Чарлс Барни. Според казаното от дъщерята на Ч. Барни „негова светлост, като говорел за неотдавнашното околосветско плаване, споменал, че разполага с материали за него, които бил получил като първи лорд на Адмиралтейството, и добавил, че тези материали стоят неподредени, че те представляват чернови бележки и че той би бил признателен на всекиго, който би му посочил лице, способно «да напише пътешествието»“. Ч. Барни го посъветвал да се обърне към някой си Джон Хоксуърт.

Хоксуърт, дребен литературен предприемач, незабавно се заловил за работа. И Сандуич, и Хоксуърт не благоволили да уведомят Кук за предстоящата акция, макар че от средата на 1772 г. последният се намирал в Лондон. През 1773 г. Хоксуърт „написал пътешествието“. Изданието било озаглавено „Съобщение за околосветското плаване през 1768, 1769, 1770 и 1771 г. на лейтенант Джеймс Кук, командир на барка «Индевър»“. Издателят Страхан (Strahan) изплатил на предприемчивия съчинител шест хиляди фунта — сума, баснословна за онези времена. Обаче Страхан не останал ощетен. Към 1785 г. „опусът“ на Хоксуърт претърпяла три издания, а през 1774 г. „Съобщението“ било издадено във Франция, Холандия и Германия.

Кук се запознал със Страхановото издание след края на второто си плаване. „Не е за учудване — пише той, — че книгата за предишното ми пътуване оскърбява всички достойни хора; не помалко ме огорчава и мен... не бях преглеждал внимателно ръкописа си и никога не съм го виждал в оня вид, в който е напечатан, макар че д-р Хоксуърт в предговорите си твърди обратното. Не мога да кажа по какъв начин е станало всичко това, тъй като то не изхожда от мен.“

Вече знаем как е станало всичко това. А преценката, която Кук дава на „Съобщението“, е справедлива. Хоксуърт изхвърлил от текста всичко онова, което не му е било по вкуса, а имал лош вкус. За това може да се съди по безкрайните добавки, сладникаво разводнени и високопарни.

През 1893 г. дневникът от първото плаване на Кук бил издаден от адмирал У. Уортън. Той използвал не оригинала, който по това време се смята за безвъзвратно загубен, а два преписа. Уортън не бил запознат със записките на участниците в експедицията, поради което

изданието от 1893 г. е непълноценно, макар да превъзхожда, разбира се, „Съобщението“ на Хоксуърт.

Интересното е, че през 1895 г. Уортън научил за съществуването на истинския дневник на Кук, но кой знае защо премълчал.

Бигълхол установява, че оригиналният дневник на Кук се пазел от неговата вдовица. След смъртта ѝ през 1835 г. някои от ръкописите преминали във владение на Чарлс Смит, роднина на Елизабет Кук. От Смит книгата на Кук попаднали при антикварите-търговци Патрик и Симпсън, които се занимавали с разпродажби на антикварни ценности.

През 1868 г. дневникът с някои други документи бил купен от комисионер по поръчение на богатия търговец на желязо Хенри Уилям Болкоу. Последният бил собственик на имението Мартън Хол, което се намирало в същото селище, където е роден Кук, и Болкоу смятал за свой дълг да изкупува всички реликви, които имали отношение към великия мореплавател.

Около 1880 г. Чарлс, племенникът на Хенри Болкоу, наследил движимия и недвижимия имот на чичо си и съобщил на Уортън за истинския дневник на Кук.

През 1915 г. Ч. Болкоу умрял. Синът му Хенри Уилям II се разорил и през 1923 г. продал Мартон Хол; дневникът бил продаден в Лондон на търг. Ръкописът бил купен от Австралийската национална библиотека в Канбера. Тук Бигълхол намира странствуващия дневник на Кук.

Когато подготвя за печат материалите от първото плаване на Кук, Бигълхол сверява канберския оригинал с три преписа и с бордовия журнал на „Индевър“. Той открива и записки на редица участници в първата експедиция на Кук. В текста на изданието Бигълхол включва и извадки от записките на лекаря Мънкхаус, щурмана Молине и на неизвестен автор, а в обширния си коментар използва дневниците на десет от членовете на експедицията.

Освен това Бигълхол вмъква в текста писма на Кук, документи от архива на Адмиралтейството, като снабдява изданието си с три увода — общ, текстологичен и историко-географски.^[1]

Втори рейс. След като завършва през 1955 г. работата си върху „Плаването на «Индевър»“, Бигълхол се надява, че с второто пътешествие ще върви много по-лесно — та нали дневниците на ръководителя на втората експедиция са обнародвани още през 1777 г.

като материал, подготвен от самия Кук. Уви! Надеждата на Бигълхол не се оправда.

Когато тръгвал за третото си плаване, Кук възложил публикуването на дневника от второто пътешествие на опитния литератор, уиндзорския каноник Джон Дъглас, на когото имал пълно доверие; бяха се уговорили за всичко, що се отнасяше до издаването на труда.

Но уиндзорският каноник направил лоша услуга на Кук. Бигълхол открива, че Дъглас преправил без знанието на автора целия текст на дневника. Нямамо кой да го изобличи — през 1777 г. Кук бил в далечна Океания. Все пак в литературните кръгове на Лондон възникнали някакви смътни подозрения по отношение на Дъглас. Анонимен дописник през 1783 г. го обвинил на страниците на вестник „Морнинг Кроникъл“, че бил окастрил дневниците на втората експедиция.

В отговора си Дъглас заявил, че „бил само поправил някои небрежности на стила“. Малко покъсно в необнародваните си автобиографични бележки Дъглас си признал, че със знанието на граф Сандуич и крал Георг III, „подготвих за печат — писал той — пътешествието на Кук... и в много случаи поправих стила на капитанския дневник... ако дневникът беше напечатан така, както ми го бяха предали, той би бил твърде суров и читателите не биха го харесали“.

Бигълхол успява да се добере до това, как бе доизпечен и доизпържен от уиндзорския готвач „суровият дневник“.

Дъглас изхвърлил от текста всичко, което нему било по вкуса и по-специално местата, където Кук пише за гибелните последици от общуването на народите в южните морета с европейците. Същевременно некалесаният съавтор на Кук обогатил дневника със свои добавки. Но най-лошото било, че той съвсем произволно извършил стилова редакция на целия текст.

„Езикът на кубрика — отбелязва по този повод Бигълхол — е пригладен, бурите укротени и макар че елегантната пунктуация не превърна моряка в уиндзорски каноник, Дъглас откъсна Кук от бреговете на Тонгатабу и го отведе на лондонския Странд.“^[2]

А в „суровия“ си вид дневниците на всички плавания на Кук представляват забележителни литературни произведения. Техният

грапав, понякога груб, но силен, ясен и изразителен език няма нужда от „облагородяване“. Кук притежава чувство за хумор, има свой маниер за излагане на мислите — нищо общо с претенциозно натруфената проза на бездарните подражатели на Поуп, Стил и Ричардсън.

Затова Бигълхол трябва да извърши огромна работа по изчистването на Дъгласовския лак от страниците на дневника. За основа на издадените материали от второто плаване на Кук, излязло в Кеймбридж през 1961 г., Бигълхол взема автентичния дневник на Кук — ръкописа, който се съхранявал в Британския музей, а освен това използва и втори оригинал, открит в същия музей^[3] — три откъса от дневник, писан от ръката на Кук, три преписа от този документ и корабния журнал на „Резодтошън“.

В изданието от 1961 г. освен дневника на Кук влизат записките на капитан Фюрно, лейтенантите Кларк и Пикърсхил, астронома Уолс, мидшипманите Барни и Елиот, както и документите, отнасящи се към времето на подготовката на експедицията.

Твърде интересни са двата увода (общ и текстологичен) на Бигълхол и многобройните му коментари.^[4]

Трети рейс. Когато подготвя новото издание на материалите от третото плаване на Кук, Бигълхол пак трябва да се пребори с уиндзорския „пакостник“ Дъглас, издал през 1784 г. дневниците, които Кук и Кинг водели през време на това пътешествие.

В непредназначените за печат свои автобиографични бележки Дъглас не без гордост заявил; във връзка с третото пътешествие: „Ръкописите на капитана бях подготвил прецизно, но се отнасях с тях по-свободно, отколкото със записките от второто плаване. Аз точно се придържах до фактите, но по-малко педантично следвах текста, като го обличах с одеждите на по-фин стил от обикновения език на капитана“. По-нататък Дъглас отбелязва, че където е трябвало, е допълвал без каквито и да било пояснения текста на Кук със записките на хирурга и естественик на експедицията У. Андерсън. „Това ми позволяваше — добавя Дъглас — да рисувам по-интересни картини: от тези, каквито би могъл да даде ръкописът на: капитан Кук.“

Наистина след гибелта на Кук Дъглас можел да прави всичко, каквото му се искало. Да обуздае неудържимия каноник би могъл само

Дж. Кинг, но той заминал през 1783 г. във Вест Индия и една година по-късно починал.

Като „рисува по-интересни картини“, Дъглас на много места съкратил текста на дневника и по-молба на Палисър изхвърлил забележката на Кук във връзка с безобразията, които се вършели в адмиралтейските докове. И тъй като Дъглас „по-малко педантично следвал текста“, можем лесно да си представим в какво са се превърнали записките на Кук...^[5]

И Бигълхол пак упорито издирва оригиналите и преписите от дневниците на Кук. Трудът на реставратора на литературното наследство на Кук и този път се увенчава с успех.

За основа на изданието си — то излиза в Кеймбридж през 1967 г. — Бигълхол взема два оригинални ръкописа на Кук от фондовете на Библиотеката на Британския музей и три преписа от дневника на третото плаване, запазени в архива на Адмиралтейството.

В различни английски и австралийски архиви и библиотеки Бигълхол издирва необнародвани преди записките на двадесет и седем (!) участници в третата експедиция. Поне десет големи тома биха били необходими за публикуването на всички тези материали. Затова в рамките на двутомното издание Бигълхол включва само извадки от дневниците на Ч. Кларк, Дж. Кинг, Дж. Барни, У. Андерсън, на Андерсъновия помощник Д. Самуъл и щурманите Т. Едгар и Дж. Гилбърт.

Като следва хубавата традиция, Бигълхол включва в изданието за третото плаване от 1776–1781 г. и два предговора — общ и текстологичен^[6].

След като издава материалите от третата експедиция, Бигълхол пристъпва към Главната си книга, биографията на Кук.

Авторът на „Живота на капитан Кук“ почина, когато по-голямата част от труда му бе готова за печат.

Т. Бигълхол, синът на Дж. Бигълхол, дописва няколкото последни глави по оставените от баща му чернови. През 1974 г. в Кеймбридж излиза от печат последната книга на новозеландския учен.^[7]

* * *

Историограф на Христофор Колумб бе по-младият му съвременник, яростният правдолюбец и пламенен хуманист Бартоломе Лас Касас.

Единственият пътник при първата околосветска експедиция — Антонио Пигафета, увековечи делата на Фернандо Магелан.

Джон Бигълхол стана най-добър биограф на Джеймс Кук.

Половината век, преживян от Кук, съвременник на Волтер и Ломоносов, Уат и Кант, не са само години, прекарани от него на капитанския мостик на „Индевър“ и „Резолушън“.

Кук се учеше и учеше другите, Кук обичаше и мразеше, Кук поправяше чужди грешки и грешеше сам, Кук живееше.

Образът на такъв именно Кук, син на своя век, човек с трудна орис и неуморен търсач, е пресъздаден от Бигълхол, който с това извърши велик, научен подвиг.

[1] The Journals of Captain James Cook, edited by J. C. Beaglehole, v. I; The Voyage of the Endeavour, 1768–1771, Hakluyt Society; Cambridge, 1955; 2-d ed. — Cambridge, 1968.

Съкратено съветско издание: Первое плавание капитана Джемса Кука. Плавание на „Индевре“ в 1768–1771 г. М., Географгиз, 1960. ↑

[2] Странд — една от главните улици в централната част на Лондон, аристократичната му част. (б. пр.) ↑

[3] Британския музей — по-точно библиотеката на Британския музей, която от 1973 г. заедно с няколко влезли в състава ѝ други библиотеки, днес носи името Британска библиотека. (б. пр.) ↑

[4] The Journals of Captain James Cook, edited by J. C. Beaglehole, v. II; The Voyage of the „Resolution“ and „Adventure“ 1772–1775, Hakluyt Society. Cambridge, 1961; 2-d ed. — Cambridge, 1969.

Съкратено съветско издание: Второе плавание капитана Джемса Кука. Плавание к Южному полюсу и вокруг света в 1772–1775 г. М., „Мисль“, 1964. ↑

[5] По ирония на съдбата картите към изданието от 1784 г. били редактирани от Далримпъл. Едва ли му е направила удоволствие работата върху картите на Кук, на които не беше „останал и помен от Южния континент, който надхвърлял по площ цялата цивилизована част на Азия...“. ↑

[6] The Journals of Captain James Cook, edited by J. C. Beaglehole, v. III. The Voyage of the Resolution and Discovery, 1776–1780, Hakluyt Society. Cambridge, 1967.

Съкратено съветско издание: Третье плавание капитана Джемса Кука. Плавание в Тихом океане в 1776–1780 г. М., „Мисль“, 1971. ↑

[7] The Journals of Captain James Cook, edited by J. C. Beaglehole, v. IV. The Life of Captain James Cook by J. C. Beaglehole, Hakluyt Society Cambridge, 1974. ↑

РЕЧНИК НА МОРСКИ ТЕРМИНИ^[1] И НЯКОИ ЧУЖДИ ДУМИ

Аврал — срочна работа на кораба, в която се включва целият екипаж или значителна част от него.

Бакен — плаващ знак за отбелязване на навигационната опасност.

Барк — ветроходен кораб с три и повече мачти, с прави ветрила.

Боцман — лице от младшия команден състав на кораба (отговаря на старшина във войската).

Бриг — двумачтов кораб с прави ветрила.

Бусола — геодезичен уред за снимане на местност.

Вахта — вид дежурство на кораба; „собачья вахта“ — нощното, най-тежко дежурство (преведено буквално „кучешка вахта“).

Велбот — лека гребно-ветроходна лодка с 4–8 гребла.

Ветрило — платно (на кораб, лодка).

Вежа — тук употребена като синоним на бакен.

Въглевоз — кораб за превозване на въглища.

Габарити (на кораб) — най-големите му външни размери.

Газене (на кораб) — потапяне (потъване) на корабния корпус във водата.

Гардемарин — възпитаник от последния клас на морски кадетски корпус (военно училище в предреволюционна Русия).

Гинейя — парична единица в Англия (=21 шилинга, малко повече от 1 лира).

Гротбрамстенга — второто продължение на гротмачтата, над гротстенгата.

Гротмачта — втората, броена откъм носа мачта; най-високата.

Гротстенга — вертикално продължение на гротмачтата.

Док — пристанищно съоръжение за ремонтиране на кораби.

Дюим — мярка за дължина, =2,5 см.

Изкалафатвам, калафатя — запушвам (с кълчища) цепнатините във външната обшивка на дървен кораб.

Каноник — духовно лице, представител на катедрала; главен свещеник в католически или англикански храм.

Канонир — артилерист, топчия.

Капрал — ефрейтор (в някои европейски армии).

Квадрант — старинен ъгломерен уред, подобен на секстанта, но с измерителна дъга от 90°.

Кок — корабен готвач.

Комодор — командир на обединение от кораби (в някои чужди флоти), който няма адмиралско звание.

Кубрик — общо жилищно помещение за редовния състав, разположено в корпуса, т.е. под палубата на кораба.

Кърмчия — моряк, който непосредствено управлява кораба.

Левга — пътна мярка, приблизително = 5555 м.

Лоция — ръководство за навигация, съдържащо сведения за особеностите на водните пътища (морета, реки), релефа на дъното, опасностите на водния път, хидрологични и метеорологични данни и т. н.

Марс — площадка на мачтата, предназначена за наблюдение, за управление на ветрилата и т. н.

Миля — пътна мярка с различни размери за отделни страни и епохи; морска миля = 1852 м.; статутна (брегова) миля = 1609,4 м.

Мускет — старинна голяма и тежка пушка.

Пакетбот — пощенско-пътнически кораб, използван по-рано в Англия.

Пасат — постоянен слаб до умерен вятър, характерен за районите от екватора до тропиците.

Пеленг — посока към определена точка; определя се като ъгъл между северната част на меридиана и направлението към предмета (при картографиране, снемане на план).

Планшет — чертожен прибор; има вид на плоска кутия, в която се поставя навигационна карта.

Рангоут — съвкупност от надпалубни дървени и метални части, предназначени на ветроходните кораби за поставяне и опъване на ветрилата.

Риф — 1) подводна скала или плитчина, опасна за корабоплаването; 2) дупка, петлица на корабно платно.

Рифовам, зарифявам — скъсявам (ветрило), за да намаля площта му.

Секстант — ъгломерен отражателен уред за навигационни цели.

Фарватер — безопасен път за плаване на корабите.

Фокмачта — предна мачта па кораб, първата откъм носа.

Фордевинд — курс на ветроходен кораб, съвпадащ с посоката на вятъра (по вятъра, с попътен вятър).

Фут — мярка за дължина, =ок. 30 см.

Шкипер — капитан на малък кораб.

Ял — гребно-ветроходна лодка с рейково ветрилио стъкмяване (2–6 гребла).

[1] Повечето дефиниции на морските термини са взети от В. Бойчев, С. Стоянов. Тълковен речник по морско дело. С, 1980. (б. пр.)

↑

Издание:

Яков Михайлович Свет
ДЖЕЙМС КУК

Превел от руски СЕРГЕЙ ВЛАХОВ
Редактор Велина Груева
Художник на корицата Димитър Петков
Художник-редактор Светозар Сребров
Технически редактор Лиля Костова
Коректор Елена Палазова
Калиграф Антоанета Антова
Код: 01 9532612211
2421-61-82

© Я. М. Свет
ДЖЕЙМС КУК М., МЫСЛЬ, 1979
Превод Сергей Влахов
с/o Jusautor, Sofia 1982

Българска. Издание I. Дадена за набор на 25.XII.1981 г.
Подписана за печат на 25 март 1982 г. Излязла от печат на 10.IV.1982 г.
Формат 70X100/32. Печ. коли 8,50. Изд. коли 5,51. УИК 5,75. Тираж 20
000+112. Поръчка №935. Цена 0,56 лв.

Държавно издателство „Народна просвета“ — София, 1982 г.
Държавна печатница „Димитър Найденов“ — В. Търново

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.